

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра екологічного права і
контролю

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Економіко-правовий механізм як головний чинник
забезпечення природокористування в Україні»

Виконала магістрант 2 курсу
групи МЕПІ-2
спеціальності 081 «Право»
Миргородська Яна Володимирівна

Керівник: ст.викладач
Нємцова Оксана Анатоліївна

Консультант – к.ю.н., доцент
Швидченко Ірина Георгіївна

Рецензент: к.ю.н., доцент ОДУВС
Пашенко Олександр Миколайович

Одеса 2018

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота на тему: «Економіко-правовий механізм як головний чинник забезпечення природокористування в Україні», автор - магістрантка Миргородська Яна Володимирівна.

Мета магістерської роботи – розглянути основні засади економіко-правового механізму, його елементи, засоби економічного регулювання відносин в цій галузі, визначити адміністративні та цивільно-правові методи забезпечення механізму управління охорони довкілля, порядок здійснення бюджетного фінансування природоохоронних заходів, визначити головні проблеми та перспективи в цій галузі.

Тема магістерської роботи є досить актуальною, оскільки серед інших напрямків розвитку державної екологічної політики зазначено шлях на інтеграцію екологічної політики до галузевих політик, обов'язкове врахування екологічної складової при складанні стратегій, планів і програм розвитку України, впровадження екологічного управління на підприємствах, екологізація господарської діяльності, а все це і є складові економіко-правового механізму природокористування.

Робота складається із п'яти розділів, вступу і висновків. Загальний обсяг роботи 93 сторінки, при написанні роботи використовувалось 41 літературне джерело.

Ключові слова: механізм охорони довкілля; природокористування; екологічний податок; рентна плата; фінансування.

SUMMARY

Masters work on the topic " The Economic-and-Legal Mechanism as the Main Factor in Provision of Nature Management in Ukraine ", author - magistrate Mirgorodskaya Yana Volodymyrivna.

The purpose of the master's thesis is to consider the main principles of the economic-legal mechanism, its elements, the means of economic regulation of relations in this field, to define administrative and civil law methods of ensuring the mechanism of environmental protection management, the procedure for budget financing of environmental protection measures, to identify the main problems and perspectives in this area. industry.

The theme of the master's thesis is very relevant, since among other directions of the development of state environmental policy there is indicated a way to integrate environmental policy into sectoral policies, mandatory consideration of the environmental component when drawing up strategies, plans and programs of development of Ukraine, introduction of environmental management in enterprises, environmentalization of economic activity , and all this is part of the economic and legal mechanism of nature use.

The work consists of five sections, introduction and conclusions. The total amount of work 93 pages, while writing the work used 41 literary source.

Key words: environmental protection mechanism; nature management; ecological tax; rent payment; financing

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	5
ВСТУП	6
1 ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ В ЕКОЛОГІЇ	9
1.1 Значення економіко-правового механізму охорони довкілля в Україні	15
2 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ	19
2.1 Порядок фінансування заходів з охорони довкілля	19
2.2 Встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин	23
2.3 Встановлення ставок екологічного податку.....	32
2.4 Рентна плата за користування надрами, водними та лісовими ресурсами в Україні	38
3 ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ДОВКІЛЛЯ	56
3.1 Відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства України	61
4 ПОРЯДОК ФІНАСУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ	66
5 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІКО- ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ	71
ВИСНОВКИ.....	81
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	85

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

- АРК – автономна республіка Крим;
- НПС – навколишнє природне середовище;
- ПЗФ – природно-заповідний фонд;
- ВРУ – Верховна Рада України;
- КМУ – Кабінет міністрів України;
- ПКУ – Податковий кодекс України;
- ЗКУ – Земельний кодекс України;
- ЄС – Європейський союз;
- СОТ – світова організація торгівлі;
- СЕМ – система екологічного менеджменту.

ВСТУП

Розвиток науково-технічного прогресу та перехід економіки країни до ринку зумовлює зростання техногенного навантаження на природу, що спричиняє у сучасних умовах негативні наслідки для довкілля. Щорічні витрати економіки України від забруднення довкілля і нерационального природокористування, за оцінками вчених становлять від 15 до 20 % її національного доходу.

У складі економіко-правового механізму поєднуються як власне економічні регулятори так і правові чинники. Він передбачає організаційно-правову, інституційну, функціональну та економічну (ресурсну) сторони. Економіко-правовий механізм регулювання в галузі екології складається з різноманітних засобів впливу на економічні інтереси суб'єктів природоохоронних відносин з метою стимулювання впровадження і реалізації ефективних високотехнологічних та інших заходів, необхідних для підвищення рівня екологічної безпеки в країні.

Заходи правового забезпечення економічного механізму охорони довкілля за своєю юридичною природою різні. Це можуть бути заходи як адміністративного, так і цивільно-правового характеру. Але всі вони спрямовані на стимулювання фінансової зацікавленості суб'єктів господарської діяльності.

Головними складовими елементами економіко-правового механізму виступають встановлення лімітів спеціального використання природних ресурсів, лімітів забруднення навколишнього природного середовища, екологічного податку та плати за спеціальне використання природних ресурсів (рентної плати), застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, система фінансування і кредитування природоохоронних

заходів і місцеві бюджети, природоохоронні фонди, екологізація податкової і цінової систем, підтримка становлення і розвитку екоіндустрії, тощо.

Можна констатувати, що плата за забруднення довкілля відіграє значну роль в регулюванні відносин, що виникають у сфері взаємодії природи і суспільства, а вдосконалення організаційно-правового механізму її здійснення є необхідною умовою подальшої оптимізації фінансових заходів по забезпеченню ліквідації та нейтралізації наслідків забруднення середовища перебування людини. Саме цим пояснюється актуальність обраної для написання дипломної роботи теми.

Економічний і фінансовий механізми стійкого розвитку й охорони навколишнього природного середовища можуть функціонувати тільки за умови їх належного правового оформлення. Чітка й гнучка екологічна політика на загальнодержавному й регіональному рівнях є одним з найдієвіших способів забезпечення стабільності й стійкого розвитку, поетапного рішення екологічних проблем, створення відповідних механізмів при чіткому дотриманні нормативів і лімітів, забезпечення умов досягнення екологічно безпечних рівнів впливу на навколишнє середовище економічно ефективними коштами.

Мета і завдання дослідження – розглянути головні засади економіко-правового механізму, основні його елементи, основні засоби економічного регулювання відносин в цій галузі, визначити адміністративні та цивільно-правові методи забезпечення механізму управління охорони довкілля. При написанні роботи використовувались нормативно-правові акти, що регулюють питання економіко-правового механізму, зокрема - Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Податковий кодекс України (далі – ПКУ), інші нормативно-правові акти та дослідження фахівців в галузі екології та економіки.

Дана мета обумовила постановку та вирішення таких завдань:

- дослідити поняття та складові економіко-правового механізму природокористування;

- охарактеризувати адміністративно-правові та цивільно-правові методи як складові економіко-правового механізму;
- проаналізувати новий порядок фінансування природоохоронних заходів;
- визначити проблеми та перспективи вдосконалення і розвитку економіко-правового механізму довкілля.

Об'єктом дослідження є правові відносини, які пов'язані з дією економіко-правового механізму природокористування.

Предметом дослідження є комплекс правових норм і принципів, які визначають природу, зміст та склад економіко-правового механізму як головного чинника забезпечення природокористування в Україні.

При написанні магістерської роботи, відповідно до специфіки теми, мети та завдань застосовувався комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Зокрема, такі методи як порівняльний та аналітичний, методи класифікації, метод аналізу і синтезу, діалектичний метод пізнання, формально-юридичний, системно-структурний, а також звернення до категорії загального та особливого, суті та явища, абстрактного та конкретного.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, п'яти розділів, шести підрозділів, висновку та переліку посилань. Загальний обсяг магістерської роботи становить 93 сторінки.

1 ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ В ЕКОЛОГІЇ

Розвиток суспільства на сучасному етапі настійливо вимагає вироблення збалансованого підходу до вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Про це слід говорити, як про закономірний етап розвитку людської цивілізації, яка зіткнулась з такими глобальними проблемами як вичерпання природних ресурсів, забруднення довкілля та ознаки екологічної катастрофи.

Останнє десятиліття показало, що відкидати адміністративні можливості у цій сфері передчасно. Без ефективного управління, адміністративного контролю і впливу неефективно працюють і економічні важелі забезпечення екологічних вимог у господарській діяльності. Тому в основу здійснення екологічної стратегії в сучасних умовах слід покласти ефективний економіко-правовий механізм охорони довкілля, побудований на взаємодії адміністративних та економічних засобів вирішення екологічних проблем і забезпечення сталого розвитку.

Завданням правового регулювання має бути, насамперед, допомога у розв'язанні конфлікту екологічних та економічних інтересів, з тим, щоб екологічно некоректна діяльність стала також і економічно не вигідною, а дотримання екологічних вимог у господарській діяльності навпроти було економічно вигідним. Такий підхід має стати основою екологічної політики держави як системи намірів, програм та засобів їх реалізації досягнення цілей охорони навколишнього природного середовища.

Положення щодо змісту та спрямованості державної екологічної політики України містяться у базовому законодавчому акті, присвяченому питання охорони довкілля - Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [1]. Цим законом встановлено, що Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього

природного середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням довкілля, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [1].

Суб'єктами реалізації екологічної політики є держава, політичні партії, громадські організації та інші суб'єкти громадянського суспільства. Екологічна політика держави реалізується через екологічну функцію держави.

Сучасний етап та особливості реалізації екологічної функції держави характеризуються власне двома протилежними тенденціями. З одного боку - поглиблення процесів глобалізації. З іншого - спостерігається прагнення до вирішення власних екологічних проблем за рахунок інших держав.

Охопити всю систему заходів, необхідних для реалізації екологічної функції держави, дає змогу економіко-правовий механізм в екології, поняття та структура якого найбільш повно відображають сучасні завдання правової охорони довкілля та який містить правову, інституційну, функціональну та економічні складові.

Механізм державного регулювання, у тому числі економіко-правовий механізм в екології, прийнято розглядати як систему, що об'єднує суб'єкт цієї діяльності та об'єкт регулюючого впливу, а також відносить до нього систему права і сам процес його застосування.

Економіко-правовий механізм в галузі екології надає державній політиці у цій сфері чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяє належному врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів, і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Він залежить від економічної, політичної та правової системи суспільства, від особливостей побудови та функціонування державного механізму, а також від еколого-правової культури суспільства [2].

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає необхідність організації управлінської діяльності в галузі екології на основі ринкових економічних важелів. Запровадження системи економічних засобів забезпечення реалізації екологічних вимог у виробництві не дає гарантій їх дотримання. Екологічні витрати, пов'язані з очисткою викидів забруднених газів та скидів стічних вод, рекультивацією землі, запровадження екологічно чистих технологій, лягають важким фінансовим тягарем на суб'єкти підприємницької діяльності, позначаються і на ціні продукції, і на кінцевих фінансово-економічних результатах діяльності підприємців [2]. В таких умовах не можна розраховувати на добровільне виконання вимог у господарській діяльності. Дослідження проведені українською спілкою підприємців малого і середнього бізнесу, свідчать, що понад 90% підприємців схильні уникати екологічних платежів. Тому слід розраховувати лише на комплексне економіко-правове забезпечення реалізації екологічної функції держави, в якій мали б збалансовано поєднуватись економічні важелі з управлінськими (адміністративними) та використовувався інститут юридичної відповідальності.

У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» наведено неповний перелік цих заходів:

- забезпечення взаємозв'язку всієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ і організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів з охорони навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;
- визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- встановлення лімітів виростання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;
- встановлення ставок екологічного податку;
- надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії,

здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

-відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища [1].

Важливе місце в системі економіко-правового механізму в екології посідає економічне стимулювання, під яким розуміється система економічних засобів, покликаних стимулювати виконання міністерствами, відомствами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, громадянами вимог екологічної безпеки і раціонального природокористування. Вона містить у собі: стягнення плати за користування природними ресурсами, за викиди забруднюючих речовин, матеріальні заохочення колективів і працівників, які досягли позитивних результатів у справі охорони природи, податкові та кредитні пільги при впровадженні маловідходних та безвідходних виробництв, використання вторинних ресурсів, іншій діяльності, що дала природоохоронний ефект, надбавки до цін на екологічно чисту продукцію, позбавлення премій, стягнення грошової компенсації за шкоду, завдану екологічними правопорушеннями, впровадження прогресивних податків і штрафів для підприємств, що не запроваджують або належним чином не експлуатують екологічно чисті техніку, технології, обладнання, речовини, матеріали, запровадження купівлі-продажу ліцензій на викиди [1].

Одним з головних напрямів нової екологічної політики в Україні стало створення адекватної системи економічної оцінки природних ресурсів та введення плати за їх спеціальне використання, що потребувало комплексного вирішення питань:

- встановлення кола платників за використання природних ресурсів та умов, на яких ресурси надаються в користування чи використовуються, правил їх використання;
- визначення розмірів коштів, які відображали б реальну вартість природного ресурсу, кон'юнктуру внутрішнього та світового ринків, можливість відтворення;

- передбачення економічних санкцій за нерациональне використання природних ресурсів або використання їх в обсягах, що перевищують обумовлені.

Отже, економіко-правовий механізм в екології - це комплексний міжгалузевий інститут, який об'єднує норми права різних його галузей і спрямований на системне правове регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля на засадах узгодження екологічних та економічних інтересів суспільства, це система, яка містить правову, інституційну, функціональну та економічну підсистеми; це система політико-правових, організаційно-правових, управлінських, економічних, у тому числі фінансових і податкових заходів, спрямованих на забезпечення охорони природи, раціонального природокористування та економічної безпеки. Найбільш коротко економіко-правовий механізм можна визначити як сукупність правових та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію економічних важелів забезпечення охорони довкілля [3].

Створення дієвого економіко-правового механізму в галузі екології України залежить від розв'язання комплексу як внутрішніх для сфери природокористування, так і зовнішніх, пов'язаних із загальноекономічною ситуацією, організаційних, технологічних фінансових проблем. Миттєве їх вирішення за жодних умов неможливе. Це дає підстави ствердження, що розробка і запровадження адекватного економіко-правового механізму – поетапний, поступовий, тривалий процес, який проходитиме одночасно і паралельно з процесом становлення і розвитку економічної і політичної систем в Україні, вдосконаленням державного апарату та системи права.

Фінансування – врегульована нормативно-правовими актами або певними правилами процедура виділення коштів на розвиток виконання програм, утримання органів влади, соціальні, екологічні та інші потреби [3].

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим (далі – АРК) та місцевих

бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів. Джерелами фінансування також є кошти фізичних осіб. Відповідно до законодавства фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища передбачається Державним бюджетом України (проект якого розробляється Кабінетом міністрів України (далі – КМУ) і приймається Верховною Радою України (далі - ВРУ) та місцевими бюджетами (проекти бюджетів розробляються обласними, районними державними адміністраціями, а затверджуються відповідні бюджети обласними, районними радами; сільські, селищні, міські бюджети формуються сільськими, селищними, міськими радами та їх виконавчими органами) [1].

До головних несприятливих факторів фінансування можна віднести: зменшення уваги громадських організацій і населення до екологічної проблематики і, як наслідок, - недостатня політична підтримка природоохоронної діяльності з боку законодавчих і виконавчих органів влади; недопустимо висока вартість кредитних ресурсів; важкий фінансовий стан більшості підприємств базових галузей промисловості, ускладнений хронічними неплатежами; недосконалість природоохоронного законодавства, слабкість адміністративної системи.

В таких умовах одним із найбільш важливих джерел фінансування природоохоронної діяльності слушно вважаються бюджетні та позабюджетні фонди охорони природного середовища (екологічні фонди), які виникли в країнах з перехідною економікою, коли держава вже не забезпечує фінансування в галузі охорони довкілля, а приватний капітал ще не спроможний це зробити, їх поява зумовлена хронічними і надто важкими щорічними дефіцитами державного бюджету. Саме завдяки існуванню таких екологічних фондів, як на загальнодержавному, так і на регіональних і місцевих рівнях з'явилася реальна можливість накопичувати відповідні кошти для реалізації природоохоронних програм і процесів.

Основними завданнями створення екологічних фондів було формування автономного, незалежного від держбюджету, централізованого фінансування природоохоронної діяльності. При цьому передбачалося, що кошти позабюджетних екологічних фондів мають не підміняти, а доповнювати бюджетні кошти, а також, що виділяються для цієї мети підприємствами - природокористувачами.

На фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища також можуть використовуватися власні кошти підприємств, установ та організацій. До таких заходів слід відносити реалізацію інноваційних проектів, розробку нормативів, здійснення організаційних і культурологічних заходів, модернізацію виробничих проектів. Заміну енергетичних ресурсів на екологічно чисті види енергії, використання відновних видів природних ресурсів у виробничих цілях та заміну їх синтетичними, тощо. Суб'єкти підприємницької діяльності реалізують природоохоронні заходи за умови, що це вигідно і дає прибуток. Розробка відповідних засобів економічного стимулювання та їх законодавче закріплення дали б можливість вирішувати цю проблему з урахуванням передусім екологічних пріоритетів.

1.1 Значення економіко-правового механізму охорони довкілля в Україні

Тривале ігнорування економічних важелів охорони довкілля на фоні зниження ефективності адміністративних можливостей обумовили потребу в пошуках збалансованої екологічної політики на основі поєднання як адміністративних, так і економічних механізмів охорони довкілля.

Економічний механізм екологічного регулювання правомірно аналізувати у широкому та вузькому значенні. В економічній теорії у широкому розумінні він репрезентований сукупністю форм і методів функціонування суспільного виробництва як еколого-економічної системи, що відбиває ступінь розвитку процесу свідомого використання законів природи та економічних законів у

людській діяльності. У вузькому розумінні цей механізм визначається як набір спонукальних інструментів, що керують економічною поведінкою суб'єктів господарювання, спрямовуючи їх на здійснення ресурсозберігаючих заходів, отже – на досягнення еколого-економічної збалансованості.

Економічний механізм забезпечення охорони довкілля – це система економіко-правових засобів впливу, які забезпечують формування системи фінансування природоохоронних заходів через стягнення зборів за природних ресурсів та забруднення довкілля, інших надходжень, стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів шляхом встановлення фінансових та інших матеріальних пільг та гарантій.

В Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (п. 15) підкреслюється, що економічний устрій країни визначає як загальну систему природокористування з усіма її атрибутами (обсягами видобутку, переробки і споживання ресурсів, ефективністю, характером взаємовідносин, відповідальністю перед майбутніми поколіннями), так і фінансово-економічний механізм захисту навколишнього природного середовища [4].

Тривалий час економіка України централізовано формувалася з величезними структурними диспропорціями. Неефективна економічна система з її нічийною власністю, адміністративним перерозподілом коштів і ресурсів від рентабельних підприємств до збиткових, низькими цінами на енергоносії, воду і сировину, а також відсутністю обліку на підприємствах сприяла нераціональному використанню природних ресурсів та неефективному споживанню енергії в сфері монополізованого виробництва.

Ліквідація надмірної енерго- і ресурсомісткості структурно деформованого виробництва є ключем до визначення шляхів і способів проведення економічної реформи, що має забезпечити раціональне природокористування і гарантувати екологічну безпеку.

Серед нормативно-правових актів, які врегульовують економічний механізм забезпечення охорони довкілля й раціонального природокористування визначальне місце займає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (розділ X) [1].

Відповідно до ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища передбачають:

а) взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;

г) встановлення ставок екологічного податку;

д) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища [1].

В умовах економічної кризи єдиним стабільним джерелом фінансування природоохоронних заходів залишається бюджет. В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету АРК та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів, згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Плата за забруднення навколишнього природного середовища, зазначає В.В. Костицький, «відіграє значну роль у регулювання відносин, які виникають у сфері взаємодії природи і суспільства, а вдосконалення організаційно-правового механізму її здійснення є необхідною умовою подальшої оптимізації фінансових важелів для ліквідації та нейтралізації наслідків забруднення середовища перебування людини» [2].

2 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

2.1 Порядок фінансування заходів з охорони довкілля

Як відомо, охорона навколишнього природного середовища є фінансовоємкою діяльністю, що потребує значних фінансових затрат, акумуляції та належного витрачання коштів на здійснення природоохоронних заходів та відповідних екологічних програм і ресурсозберігаючих проектів.

Ефективність фінансування екологічних заходів багато в чому залежить від дотримання певних принципів. Основний з них відомий як "забруднювач платить". Відповідно до цього принципу будь-який суб'єкт господарювання несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища, невиконання встановлених екологічних вимог, тобто має платити за негативний вплив своєї діяльності на довкілля. Принцип ґрунтується на ідеї створення умов економічної та матеріальної заінтересованості забруднювачів здійснювати екологічні заходи, вирішувати природоохоронні завдання в межах виробництва.

Законодавство передбачає також принципову вимогу цільового витрачання коштів на відповідні встановлені природоохоронні заходи. Цей принцип полягає в тому, що платежі за використання природних ресурсів мають витратитися суто на охорону та відтворення відповідних природних ресурсів, а кошти від сплати екологічного податку - на цільове фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Постановою КМУ України від 17 вересня 1996 року № 1147 затверджений Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів. Використання коштів бюджетів і фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не включені до цього переліку, забороняється [5].

До витрат на охорону навколишнього природного середовища законодавство відносить усі види витрат, спрямовані на запобігання, скорочення чи ліквідацію забруднення, інших видів шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, при наданні послуг чи використанні продукції, а також на збереження біорізноманіття та середовища існування.

У загальному вигляді фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування включає:

- визначення джерел фінансування відповідних природоохоронних заходів;
- створення економічних, політичних та правових умов для здійснення екологічних інвестицій;
- розподіл надходження платежів за спеціальне природокористування та інших обов'язкових екологічних платежів між суб'єктами управління;
- визначення напрямів цільового використання коштів (наприклад, на заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів, їх відновлення та охорону; впровадження екологічно чистих технологій тощо);
- надання коштів природокористувачам та господарюючим суб'єктам для здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів.

Фінансовий механізм забезпечення охорони довкілля реалізується на декількох рівнях: а) міжнародному, б) національному (загальнодержавному), в) регіональному та г) місцевому.

Так, Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 42) визначає, що в Україні фінансування екологічних заходів здійснюється за рахунок: Державного бюджету України, республіканського бюджету АРК та місцевих бюджетів; коштів підприємств, установ та організацій; фондів охорони навколишнього природного середовища; добровільних внесків та інших коштів [1].

Можна констатувати, що кошти для здійснення природоохоронної діяльності формуються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел. Внутрішні джерела представлені власними коштами підприємств і організацій, а зовнішні

- позиченими і залученими коштами (кредити, кошти іноземних інвесторів, кошти Державного або місцевих бюджетів, міжнародних організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища тощо).

Крім того, джерела екологічного фінансування можуть носити як бюджетний (кошти Державного, республіканського та місцевих бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища), так і позабюджетний характер (добровільні внески, кредити та позики фінансових установ, гранти міжнародних організацій тощо).

Базовим механізмом державного фінансування природоохоронних заходів та програм є фонди охорони навколишнього природного середовища. Це спеціалізований інститут концентрації грошових коштів з метою цільового фінансування екологічних потреб. На сьогодні запроваджено Державний, республіканський АРК та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі відповідних державних бюджетів.

Порядок формування коштів Державного фонду, їх розподіл та контроль за використанням регулюються Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 47) та Положенням про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, затвердженим Постановою КМУ в редакції від 7 квітня 2006 року № 462і [6].

Як зазначалось, фонди охорони навколишнього природного середовища створено у складі бюджетів усіх рівнів з метою акумулювання коштів і цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, пов'язаних з охороною довкілля, які спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення довкілля, в тому числі фінансування наукових досліджень з цих питань.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

- а) частини екологічного податку згідно із законом;
- б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;

в) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності.

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється КМУ за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України.

Республіканський АРК та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі республіканського бюджету АРК та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок:

а) частини екологічного податку згідно із законом;

б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону довкілля в результаті господарської та іншої діяльності;

в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Розподіл коштів екологічного податку, що надходять до республіканського АРК та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою АРК, відповідними обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території АРК - органу виконавчої влади АРК з питань охорони навколишнього природного середовища [1].

Кошти фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення довкілля на здоров'я людей. Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього

природного середовища затверджений відповідним наказом Мінприроди від 21 травня 2002 року № 189і. Він установлює правила подання запитів на виділення коштів з Державного фонду для певних цілей і порядок розгляду цих запитів [7].

В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування природоохоронних заходів та програм і проектів з раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

На сьогодні питання забезпечення раціонального природокористування та охорони довкілля вирішуються не тільки їх державним фінансуванням, але й залученням більш ємних важелів - екологічних інвестицій (або екологічно орієнтованих інвестицій). Останні являють собою усі види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в господарську діяльність і спрямовані на зниження і ліквідацію негативного антропогенного впливу на довкілля; збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій, забезпечення екологічної безпеки в країні.

2.2 Встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин

Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається Верховною Радою АРК, обласними, міськими радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення.

Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається КМУ, відповідно до ст. 43 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] та Постанови від 10 серпня 1992 р., № 459 «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення» [8].

Це Положення визначає порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, крім лісових та водних ресурсів, підприємствам, установам, організаціям і громадянам.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів - це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

До природних ресурсів, на які видається дозвіл на спеціальне використання, належать:

- тварини та морські ссавці, які перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення;
- природні ресурси в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України;
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених;
- природні ресурси місцевого значення;
- природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги;
- водні біоресурси [8].

До речі, останній пункт, щодо водних біоресурсів було доповнено у жовтні минулого 2017 року.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів - це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

Пункт 4 цього Положення визначає порядок видачі таких дозволів. Наприклад, для використання природних ресурсів континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони (крім корисних копалин), немисливських видів тварин, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (крім мисливських тварин), видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України,

природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України дозволи видаються обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, органом виконавчої влади АРК з питань охорони навколишнього природного середовища [8].

Таким же чином отримуються дозволи спеціальне використання вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків, а також на селекційний та вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ).

Мінприроди видає дозволи на використання корисних копалин, у тому числі тих, що видобуваються на континентальному шельфі.

Щодо використання ведмедя, кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося, муфлона, білки, бабака, бобра, нутрії вільної, ондатри, куниць лісової та кам'яної, норки американської, тхора лісового, а також вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків не в мисливський сезон або в заборонених для полювання місцях, то тут дозвіл видають територіальні органи Держлісагентства [8].

Місцеві ради за погодженням з обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, органом виконавчої влади АРК з питань охорони НПС, а в разі видачі дозволів на використання ресурсів тваринного світу також за погодженням з територіальними органами Держлісагентства видають дозволи на використання природних ресурсів місцевого значення (крім корисних копалин).

Видача дозволу на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ здійснюється на підставі клопотання природокористувача з обґрунтуванням потреби в цих ресурсах та погоджується з органами, визначеними ст. 9-1 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" [9]. Дії щодо погодження видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів вчиняються без залучення особи, що звернулася за одержанням дозволу, в межах встановленого законом строку [8].

Також вищезазначеною Постановою КМУ затверджено Положення про порядок встановлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення. Зазначені ліміти встановлюються для:

- природних ресурсів континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- лісових ресурсів державного значення;
- природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення;
- корисних копалин, за винятком загальнопоширених [8].

Ліміти визначають обсяги природних ресурсів, на основі яких видаються дозволи на спеціальне використання природних ресурсів.

Ліміти щодо спеціального використання лісових ресурсів встановлюються у порядку, визначеному Лісовим кодексом України [10].

Ліміти (квоти) на видобування корисних копалин (у тому числі континентального шельфу), за винятком загальнопоширених, і строки їх дії затверджує КМУ за поданням Мінекономрозвитку та Мінприроди, погодженим з обласними державними адміністраціями.

Затверджені ліміти Мінприроди доводить до заявників, спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів в АРК, державних управлінь екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі, обласних державних адміністрацій.

Ліміти використання мисливських видів парнокопитних тварин, ведмедя, куниць лісової та кам'яної, норки американської, тхора лісовогобобра, нутрії вільної, ондатри, бабака, білки затверджуються на мисливський сезон Мінприроди за поданням Держлісагенції на підставі пропозицій користувачів мисливських угідь, погоджених з їх територіальними органами в АРК, областях, містах Києві та Севастополі [8].

Затверджені ліміти Держлісагенція доводить до Ради міністрів АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та

користувачів не пізніше ніж за місяць до початку полювання на відповідний вид тварин.

Використання інших мисливських тварин регулюється нормами відстрілу, що встановлюються на мисливський сезон Мінприроди разом з Держлісагентством за поданням його територіальних органів в АРК, областях, містах Києві та Севастополі.

Ліміти використання немисливських видів тварин затверджуються Мінприроди за кожним окремим видом цих тварин відповідно до подання спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів в АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій за наявності обґрунтовуючих матеріалів відповідних наукових установ [8].

Затверджені ліміти Мінприроди доводить до спеціально уповноважених органів та користувачів. Якщо обсяги спеціального використання немисливських видів тварин незначні, Мінприроди може видавати дозвіл на їх спеціальне використання, не затверджуючи лімітів [8].

Видача (відмова у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється відповідно до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" [11]. Це також навація (зміни до Постанови від 2015 та 2017 років), оскільки раніше в самому положенні були вирішені питання щодо випадків відмови у наданні дозволів, тощо.

Строк дії дозволу на спеціальне використання природних ресурсів встановлюється органом, який його видає, відповідно до затверджених у передбаченому законодавством порядку правил та інструкцій.

Також, в залежності від виду природних ресурсів, іноді необхідно при їх використанні додержуватися встановлених нормативів. Наприклад, Мінприроди у 2002 році видало Наказ № 61, яким було затверджено Інструкцію про порядок встановлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів, нова редакція якої діє з 14.08.2018 року [12].

Нормативи - це система відомостей про обсяги допустимого використання ресурсів дикорослих та інтродукованих несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників та грибів у конкретній адміністративній області з метою забезпечення невиснажливого сталого використання національних фіторесурсів. Основним критерієм, за яким визначаються Нормативи, є стан ресурсів конкретного виду та можливість їх використання. Оцінка стану природних рослинних ресурсів проводиться на конкретній території з визначенням біологічного, експлуатаційного запасу та обсягу допустимого щорічного використання компетентними науковими установами один раз у 5 років [12].

Ця Інструкція визначає основні вимоги щодо встановлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, що здійснюється через безпосереднє вилучення цих ресурсів з природного середовища, і є обов'язковим для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, їх філіями, відділеннями, представництвами, іншими відокремленими підрозділами юридичних осіб, а також фізичними особами, що здійснюють таке використання.

Але є й виключення, на які дія цієї Інструкції не поширюється:

- спеціальне використання природних рослинних ресурсів у межах лісового та природно-заповідного фонду України;
- спеціальне використання природних рослинних ресурсів шляхом сінокосіння та випасання худоби;
- спеціальне використання природних рослинних ресурсів видів судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників та грибів, занесених до Червоної книги України, та рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України [12].

Нормативи спеціального використання природних рослинних ресурсів можуть бути рівними або меншими визначеного обсягу допустимого щорічного використання цих ресурсів. Вони є науковою основою для складання лімітів

спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення і встановлюються строком на 5 років для кожного конкретного виду природних рослинних ресурсів.

Збір за спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого значення зараховується в повному розмірі до відповідних місцевих бюджетів (Закон України «Про рослинний світ») [13].

Що стосується викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, то ліміти, які колись існували для таких викидів скасовані ще 13.03.2002 року, коли втратила чинність Постанова КМУ від 29 травня 1995 р., № 364 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами», де серед іншого необхідним був Додаток 1 щодо дозволених обсягів викидів у атмосферу [14].

Натомість одночасно, Постановою КМУ від 13 березня 2002 р., № 302 «Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян - підприємців, які отримали такі дозволи» це питання вирішується зовсім іншим чином [15].

Дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами - це офіційний документ, який дає право підприємствам, установам, організаціям та громадянам - підприємцям експлуатувати об'єкти, з яких надходять в атмосферне повітря забруднюючі речовини або їх суміші, за умови дотримання встановлених відповідних нормативів граничнодопустимих викидів та вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин протягом визначеного в дозволі терміну.

Дозвіл видається суб'єкту господарювання за формою, встановленою Мінприроди, безоплатно на строк не менш як п'ять років:

- суб'єкту господарювання, об'єкт якого відповідно до законодавства належить до першої групи, - Мінприроди за погодженням з Держсанепідслужбою;

- суб'єкту господарювання, об'єкт якого відповідно до законодавства належить до другої або третьої групи, - обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, органом виконавчої влади АРК з питань охорони навколишнього природного середовища через дозвільні центри за погодженням з територіальними органами Держсанепідслужби.

Суб'єкт господарювання, об'єкт якого належить до першої групи, для отримання дозволу подає Мінприроди, а суб'єкт господарювання, об'єкт якого належить до другої або третьої групи, - дозвільному центру у письмовій та в електронній формі документи, підготовлені відповідно до затвердженої Мінприроди Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, у яких обґрунтовуються обсяги викидів, для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами для підприємств, установ, організацій та громадян - підприємців, а також вміщує в місцевих друкованих засобах масової інформації повідомлення про намір отримати дозвіл із зазначенням адреси місцевої держадміністрації, до якої можуть надсилатися зауваження громадських організацій та окремих громадян.

Мінприроди та дозвільні центри передають Держсанепідслужбі, її територіальним органам відповідно заяву та документи на отримання дозволу.

Держсанепідслужба, її територіальні органи протягом 15 календарних днів з дати надходження документів приймають рішення щодо можливості або неможливості видачі дозволу, яке надсилається Мінприроди та дозвільним центрам відповідно.

Місцеві держадміністрації розглядають зауваження громадських організацій, у разі потреби організують проведення їх публічного обговорення і протягом 30 календарних днів з дати опублікування інформації про намір суб'єкта господарювання отримати дозвіл повідомляють про це орган, який видав дозвіл, який в свою чергу аналізує отриманні зауваження та у

разі необхідності пропонує суб'єкту господарювання врахувати їх під час підготовки дозволу до видачі [15].

Теж саме відбулося і з відходами, оскільки одночасно із прийняттям Постанови КМУ від 18 лютого 2016 року, № 118 «Про затвердження Порядку подання декларації про відходи та її форми», було скасовано раніше діючі Постанови КМУ № 1218 та № 289, якими встановлювалися ліміти на утворення та розміщення відходів [16].

Відповідно до цієї Постанови, суб'єкти господарювання у сфері поводження з відходами, діяльність яких призводить виключно до утворення відходів, для яких показник загального утворення відходів становить від 50 до 1000 умовних одиниць, щороку подають декларацію про відходи за формою згідно з додатком до постанови.

Декларація подається один раз на рік одночасно в паперовій та електронній формі до центру надання адміністративних послуг, який передає її відповідно до органу виконавчої влади АРК з питань охорони навколишнього природного середовища, обласної, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій або через електронну систему здійснення дозвільних процедур у сфері поводження з відходами до 20 лютого року, що настає за звітним.

Якщо суб'єкт господарювання має у своєму складі філії або інші відокремлені підрозділи без статусу юридичної особи, які провадять свою діяльність у різних регіонах (у межах певної адміністративно-територіальної одиниці) України, такий суб'єкт господарювання подає декларацію за місцем провадження діяльності філією або іншим відокремленим підрозділом. Дозвільний орган протягом 5 робочих днів з дня отримання декларації розглядає та здійснює її реєстрацію або оформляє письмове повідомлення із вичерпним переліком зауважень щодо необхідності виправлення або уточнення наданих відомостей, яке передає суб'єкту господарювання.

Підставами для оформлення письмового повідомлення щодо необхідності виправлення наданих відомостей є виявлення в наданій декларації неповних або недостовірних відомостей.

Суб'єкт господарювання, що подав декларацію, в п'ятиденний строк з дня отримання повідомлення подає виправлену декларацію або уточнену інформацію з питань, зазначених у повідомленні дозвільного органу, до центру надання адміністративних послуг для її передачі до дозвільного органу.

Інформаційне забезпечення щодо стану реєстрації декларацій здійснює дозвільний орган шляхом забезпечення функціонування загальнодоступних інформаційних ресурсів, на яких щотижнево актуалізується перелік суб'єктів господарювання, декларації яких зареєстровано.

Дозвільний орган щомісяця до 10 числа місяця, що настає за звітним, надсилає Мінприроди інформацію про зареєстровані декларації разом з електронними версіями зареєстрованих декларацій.

Відповідальність за достовірність заповнення декларації покладається на суб'єкта господарювання [16].

Що стосується спеціального використання водних об'єктів, то ці питання регулюються виключно Податковим Кодексом України [17], а розрахунок за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти треба обчислювати відповідно до Наказу Міністерства фінансів України від 17.08.2015 р., № 715 «Про затвердження форми Податкової декларації екологічного податку» [18].

2.3 Встановлення ставок екологічного податку

З 1 січня 2011 р. згідно з ПКУ запровадили екологічний податок замість збору за забруднення навколишнього природного середовища [17].

Зокрема зазначено, що платниками цього податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші

підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, під час провадження діяльності яких на території України здійснюються:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк [17].

Платниками податку також є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення у разі використання ними палива (ст. 240, 240-2 ПКУ) [17].

Не є платниками податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) суб'єкти діяльності у сфері використання ядерної енергії, які:

- до останнього календарного дня (включно) звітного кварталу, у якому придбано джерело іонізуючого випромінювання, уклали договір щодо повернення відпрацьованого закритого джерела іонізуючого випромінювання за межі України до підприємства - виробника такого джерела;
- здійснюють поводження з радіоактивними відходами, що утворилися внаслідок Чорнобильської катастрофи, в частині діяльності, пов'язаної з такими відходами.

Не є платниками податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими

умовами ліцензії строк, державні спеціалізовані підприємства з поводження з радіоактивними відходами, основною діяльністю яких є зберігання, переробка та захоронення тих радіоактивних відходів, що знаходяться у власності держави, а також дезактивація радіаційно-забруднених об'єктів [17].

Не є платниками податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах суб'єкти господарювання, які мають ліцензію на збирання і заготівлю відходів як вторинної сировини, провадять статутну діяльність із збирання і заготівлі таких відходів, що розміщуються на власних територіях (об'єктах), та надають послуги у цій сфері.

Законом України від 28.12.2014 р. № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи», який набрав чинності з 01.01.2015 р., припинено оподаткування екологічним податком викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення [19].

Зокрема, з розділу VIII «Екологічний податок» ПКУ виключено відповідні норми щодо визначення платників, податкових агентів, об'єкта та бази оподаткування, ставок, порядків обчислення, подання податкової звітності та сплати податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення.

Для решти платників податку об'єктом та базою оподаткування є:

- обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти;
- обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання;
- обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк;

- обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій) [19].

Ставки податку за викиди та скиди забруднюючих речовин а також за розміщення відходів встановлено у гривнях за 1 тону забруднюючої речовини. У статтях 243, 245, 246, 247, 248 ПКУ встановлено ставки екологічного податку за види діяльності, зазначені вище. Ставки представлені у вигляді таблиць, де зазначається вид діяльності (назва забруднюючої речовини, класу відходів, тощо). Наприклад, ст. 243 ПКУ встановлює ставки податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення. Так, ставка податку за викиди двоокису вуглецю становить 0,41 гривні за 1 тону [17], тоді як у 2013 році ця ставка складала 0,22 грн. за тону.

Щороку вносяться зміни до ПКУ щодо ставок екологічного податку, визначених в абсолютних значеннях, з урахуванням індексів споживчих цін [17].

Крім того, відповідно до Прикінцевих положень ПКУ, Кабінет Міністрів щорічно до 1 червня вносить на розгляд ВРУ проект Закону про внесення змін в ПКУ щодо розміру ставок екологічного податку з урахуванням індексу споживчих цін та індексів цін виробників промислової продукції.

У разі якщо під час провадження господарської діяльності платником податку здійснюються різні види забруднення навколишнього природного середовища та/або забруднення різними видами забруднюючих речовин, такий платник зобов'язаний визначати суму податку окремо за кожним видом забруднення та/або за кожним видом забруднюючої речовини. Сума податку, яка справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення обчислюється платником виходячи з фактичних обсягів викидів та ставок податку, як сумарна по всіх викидах забруднюючих речовинах, що утворені стаціонарним джерелом.

Сума податку, яка справляється за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти обчислюється платниками виходячи з фактичних обсягів скидів, ставок

податку та коригуючих коефіцієнтів, як сумарна по всіх скидах забруднюючих речовин.

Сума податку, яка справляється за розміщення відходів обчислюється платниками виходячи з фактичних обсягів розміщення відходів, ставок податку та коригуючих коефіцієнтів, як сумарна по всіх видах відходів.

ПКУ (ст.245) встановлює також ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (окремо) та за скиди у водні об'єкти забруднюючих речовин, на які встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовнобезпечний рівень впливу. За скиди забруднюючих речовин, на які не встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовнобезпечний рівень впливу, застосовуються податку за найменшою величиною гранично допустимої концентрації. Але за скиди забруднюючих речовин у ставки та озера ставки податку збільшуються у 1,5 раза [17].

Що стосується небезпечних відходів, тобто таких, що мають фізичні, хімічні, біологічні та інші небезпечні для навколишнього середовища і здоров'я людини властивості, то такі відходи вимагають спеціальних методів і засобів поводження з ними та підлягають знешкодженню. Акумулятори і відходи від їх виробництва та використання, відпрацьовані батареї свинцевих акумуляторів (і відходи від таких батарей) відносяться до небезпечних видів відходів. Згідно з пп. 242.1.3 ПКУ об'єктом обкладення екоподатком є обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів і видів окремих відходів як вторинної сировини, які розміщуються на власних територіях [17]. Під розміщенням відходів мають на увазі постійне (остаточне) перебування або захоронення відходів у спеціально відведених для цього місцях або на об'єктах (місцях розміщення відходів, сховищах, полігонах, комплексах, спорудженнях, ділянках надр і т. д.), на використання яких отримано дозволи вповноважених органів (пп. 14.1.223 ПКУ) [17].

Якщо підприємство не займається утилізацією та переробкою відходів і не має на це дозволу, то воно не є платником екоподатку за розміщення відходів. Однак такі відходи не можна просто взяти й викинути на смітник, як

побутові. Їх треба вивозити на спеціальні полігони, уклавши зі спеціалізованими організаціями договір на їх вивезення. Більше того, Державна Фіскальна Служба України завжди наполягала на тому, що підприємство, у якого утворюються небезпечні відходи, повинне мати такий договір, інакше воно буде зобов'язане сплачувати екоподаток на загальних підставах. Передавати небезпечні відходи на захоронення (вивезення) спецпідприємствам слід не рідше одного разу на рік із дня їх утворення.

Ст. 246 ПКУ встановлює ставки податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах. Наприклад, за розміщення окремих видів надзвичайно небезпечних відходів:

- обладнання та приладів, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням, - 865,47 гривень за одиницю;

- люмінесцентних ламп - 15,06 гривні за одиницю.

Ставки податку за розміщення відходів, які встановлюються залежно від класу безпеки та рівня небезпечності відходів встановлено такі:

I - надзвичайно небезпечні - 1405,65

II - високонебезпечні - 51,2

III - помірно небезпечні - 12,84

IV - малонебезпечні - 5 [17].

За розміщення відходів, на які не встановлено клас безпеки, застосовується ставка податку, встановлена за розміщення відходів I класу безпеки. За розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів, ставки податку збільшуються у 3 рази [14].

Ставка податку за утворення радіоактивних відходів виробниками електричної енергії - експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій), включаючи вже накопичені, становить 0,0127 гривні у розрахунку на 1 кВт-год виробленої електричної енергії. Також кодекс встановлює коригуючий коефіцієнт, залежно від активності радіоактивних відходів. Окремо встановлено ставки податку за тимчасове зберігання

радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

Суми податку обчислюються за податковий (звітний) квартал платниками податку.

У разі якщо під час провадження господарської діяльності платником податку здійснюються різні види забруднення навколишнього природного середовища та/або забруднення різними видами забруднюючих речовин, такий платник зобов'язаний визначати суму податку окремо за кожним видом забруднення та/або за кожним видом забруднюючої речовини.

Орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища АРК, територіальні органи центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища до 1 грудня року, що передує звітному, подають до органів державної податкової служби переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб - підприємців, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів, а також направляють інформацію про внесення змін до переліку.

З початку введення в законну силу ПКУ в Україні стягувалася рентна плата за видобуток природного газу, нафти і газового конденсату в Україні, але Законом України про внесення змін до ПКУ від 28.12.2014 р. розділ 10 ПКУ, що регулював це питання було виключено. Також 28.12.2014 року було виключено із ПКУ розділ 11 «Плата за користування надрами» [14].

Кошти від екологічного податку зараховуються до державного і місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом України [14].

2.4 Рентна плата за користування надрами, водними та лісовими ресурсами в Україні.

З 01.01.2015 року ПКУ містить рентну плату - загальнодержавний податок, який справляється за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом

України; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України [17].

Платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є суб'єкти господарювання, у тому числі громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спеціальних дозволів на користування надрами (далі - спеціальний дозвіл) в межах конкретних ділянок надр з метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення (або геологічного вивчення з подальшою дослідно-промисловою розробкою) в межах зазначених у таких спеціальних дозволах об'єктах (ділянках) надр.

Платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є землевласники та землекористувачі, крім суб'єктів підприємництва, які відповідно до законодавства відносяться до фермерських господарств, що провадять господарську діяльність з видобування підземних вод на підставі дозволів на спеціальне водокористування, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що в межах наданих їм земельних ділянок, розмір яких перевищує норми, передбачені ст. 121 Земельного кодексу України [20] (далі – ЗКУ), видобувають прісні підземні води із застосуванням електричних пристроїв у обсязі понад 13 кубічних метрів на особу в місяць (за показниками лічильників) [17].

Платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є суб'єкти господарювання, які виконують роботи, для проведення яких необхідно отримання погодження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Платники рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин здійснюють для цілей оподаткування окремий (від інших видів операційної діяльності) бухгалтерський та податковий облік витрат і доходів за кожним видом мінеральної сировини за кожним об'єктом надр, на який надано спеціальний дозвіл.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин по кожній наданій у користування ділянці надр, що визначена у відповідному спеціальному дозволі, є обсяг товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин у податковому (звітному) періоді, приведеної у відповідність із стандартом, встановленим галузевим законодавством, до якої належать:

- обсяг товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин з надр на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, що провадиться іншими, ніж платник рентної плати, суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною;

- обсяг товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин з відходів (втрат, хвостів тощо) гірничого виробництва, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, що провадиться іншими, ніж платник рентної плати, суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, якщо для її видобутку відповідно до законодавства необхідно отримати спеціальний дозвіл;

- обсяг товарної продукції - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних

копалин з надр на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється під час виконання робіт, для проведення яких необхідно отримання погодження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, у тому числі під час виконання робіт в акваторіях водних об'єктів [17].

До об'єкта оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин не належать:

- не включені до державного балансу запасів корисних копалин корисні копалини місцевого значення і торф, видобуті землевласниками та землекористувачами для власного споживання, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них, загальною глибиною розробки до двох метрів, і прісні підземні води до 20 метрів;

- видобуті (зібрані) мінералогічні, палеонтологічні та інші геологічні колекційні зразки, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

- корисні копалини, видобуті з надр під час створення, використання, реконструкції геологічних об'єктів природно-заповідного фонду, якщо використання цих корисних копалин не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

- дренажні та супутньо-пластові підземні води, які не враховуються в державному балансі запасів корисних копалин, що видобуваються під час розробки родовищ корисних копалин або під час будівництва та експлуатації підземних споруд, і використання яких не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них, у тому числі від використання для власних технологічних потреб, за винятком обсягів, які використовуються для власних технологічних потреб, пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

- видобуті корисні копалини, які без набуття та/або збереження платником права власності на такі корисні копалини відповідно до затвердженого в установленому законодавством порядку технологічного проекту розробки запасів корисних копалин відповідної ділянки надр спрямовуються на формування запасів корисних копалин техногенного родовища;

- обсяг природного газу, визнаного рециркулюючим відповідно до вимог ПКУ, який визначається платником рентної плати за показниками вимірювальних пристроїв, що зазначені у журналі обліку видобутих корисних копалин із дотриманням самостійно затверджених ним відповідно до вимог ліцензійних умов схем руху видобутої вуглеводневої сировини на виробничих дільницях та місцях зберігання з урахуванням складу вихідної сировини, умов конкретного виробництва, особливостей технологічного процесу;

- обсяги мінеральних вод, що видобуті державними дитячими спеціалізованими санаторно-курортними закладами, в частині обсягів, що використовуються для лікування на їх території;

- обсяг газу (метану) дегазації вугільних родовищ, який не відповідає вимогам до якості природного газу, призначеного для транспортування, промислового або комунально-побутового споживання [17].

У разі якщо у податковому (звітному) періоді фактичну ціну реалізації для руд чорних, кольорових та легувальних металів, урановмісних руд центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику економічного розвитку, не визначено, фактичною ціною вважається ціна реалізації відповідного виду руди, що не може бути нижче ціни, визначеної центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику економічного розвитку, у попередньому звітному (податковому) періоді.

Фактичною ціною реалізації для газу природного вважається:

- закупівельна ціна, встановлена національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, для кожного суб'єкта господарювання,

- для іншого газу природного - ціна, що дорівнює граничному (максимальному) рівню ціни на природний газ, що реалізується промисловим споживачам, який встановлюється національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики.

До витрат платника рентної плати, пов'язаних з доставкою (перевезенням, транспортуванням) товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) споживачу, належать:

- витрати, пов'язані з доставкою (перевезенням, транспортуванням) товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) із складу готової продукції платника рентної плати (вузла обліку, входу до магістрального трубопроводу, пункту відвантаження споживачу або на переробку, межі розділу мереж із споживачем) споживачу, а саме:

- з доставкою (перевезенням, транспортуванням) магістральними трубопроводами, залізничним, водним та іншими видами транспорту;

- із зливанням, наливанням, навантаженням, розвантаженням та перевантаженням;

- з оплатою послуг портів, зокрема портових зборів;

- з оплатою транспортно-експедиторських послуг;

- витрати з обов'язкового страхування вантажів, обчислені відповідно до законодавства;

- митні платежі у разі реалізації за межі митної території України.

Обсяг (кількість) відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства - видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) визначається платником рентної плати самостійно у журналі обліку видобутих корисних копалин відповідно до вимог затверджених ним схем руху видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) на виробничих ділянках та місцях зберігання з урахуванням складу вихідної сировини, умов конкретного виробництва, особливостей технологічного процесу та вимог до кінцевої продукції і нормативних актів, що регламентують вимоги до відповідного виду

товарної продукції гірничих підприємств стосовно визначення якості сировини та кінцевого продукту, визначення вмісту основної та супутньої корисної копалини в лабораторіях, атестованих згідно з правилами уповноваження та атестації у державній метрологічній системі.

Залежно від відповідного виду видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) її кількість визначається в одиницях маси або об'єму.

Платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є юридичні та фізичні особи - суб'єкти господарювання, які використовують у межах території України ділянки надр для:

- зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;
- витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції;
- вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;
- зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;
- провадження інших видів господарської діяльності.

Не є платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, військові частини, заклади, установи і організації Збройних Сил України та інші військові формування, утворені відповідно до закону, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є обсяг підземного простору (ділянки) надр:

- для зберігання природного газу та газоподібних продуктів - активний об'єм зберігання газу в пористих чи тріщинуватих геологічних утвореннях (пластах-колекторах);

- для зберігання нафти та інших рідких нафтопродуктів - об'єм спеціально створених та існуючих гірничих виробок (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнин (печер);

- для витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції, вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин, зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів, провадження інших видів господарської діяльності - площа підземного простору, що надана у користування в спеціально створених та існуючих гірничих виробках (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнинах (печерах).

Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, не справляється:

- за використання транспортних тунелів та інших підземних комунікацій, колекторно-дренажних систем та об'єктів міського комунального господарства;

- за використання підземних споруд на глибині не більш як 20 метрів, збудованих відкритим способом без засипання або з подальшим ґрунтовим засипанням [17].

Платниками рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України є загальні користувачі радіочастотного ресурсу України, визначені законодавством про радіочастотний ресурс, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі:

- ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України;
- ліцензії на мовлення та дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою, отриманого на підставі договору з власником ліцензії на мовлення;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою.

Не є платниками рентної плати спеціальні користувачі, перелік яких визначено законодавством про радіочастотний ресурс, та радіоаматори.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування радіочастотним ресурсом України є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена в ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України або в дозволі на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою для технологічних користувачів та користувачів, які користуються радіочастотним ресурсом для розповсюдження телерадіопрограм [17].

Платники рентної плати обчислюють суму рентної плати виходячи з виду радіозв'язку, розміру встановлених ставок та ширини смуги радіочастот по кожному регіону окремо.

Платники рентної плати, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України на підставі ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України, сплачують рентну плату починаючи з дати видачі ліцензії.

У разі продовження терміну дії ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України рентна плата сплачується з початку терміну дії продовженої ліцензії.

Інші платники рентної плати сплачують рентну плату починаючи з дати видачі дозволу на експлуатацію радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв. Сплата рентної плати здійснюється платниками рентної плати з дати видачі першого дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою в даній смузі радіочастот у відповідному регіоні незалежно від загальної кількості дозволів, наданих платнику рентної плати в такій смузі радіочастот у певному регіоні, крім випадків, коли наступні дозволи на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою, видані на пристрої, потужність яких передбачає застосування іншої, ніж у попередніх дозволах, ставки рентної плати [17].

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є:

- первинні водокористувачі - суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи - підприємці, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів;
- суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи - підприємці, які використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Не є платниками рентної плати за спеціальне використання води водокористувачі, які використовують воду виключно для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення (сукупності людей, які знаходяться на даній території в той чи інший період часу, незалежно від характеру та тривалості проживання, в межах їх житлового фонду та присадибних ділянок), у тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та платників єдиного податку.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води без її вилучення з водних об'єктів є:

- для потреб гідроенергетики - фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;
- для потреб водного транспорту - час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води для потреб рибництва є фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів (у тому числі для поповнення, яке пов'язане із втратами води на фільтрацію та випаровування) [17].

Рентна плата за спеціальне використання води не справляється:

- за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення (сукупності людей, які знаходяться на даній території в той чи інший період часу, незалежно від характеру та тривалості проживання, в межах їх житлового фонду та присадибних ділянок), у тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та платників єдиного податку;

- за воду, що використовується для протипожежних потреб;

- за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;

- за воду, що використовується для пилозаглушення у шахтах і кар'єрах;

- за воду, що забирається науково-дослідними установами, перелік яких затверджується КМУ, для проведення наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;

- за підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення, зсуву, забруднення тощо), крім кар'єрної, шахтної та дренажної води, що використовується у господарській діяльності після вилучення та/або отримується для використання іншими користувачами;

- за воду, що забирається для забезпечення випуску молоді цінних промислових видів риби та інших водних живих ресурсів у водні об'єкти;

- за морську воду, крім води з лиманів;

- за воду, що використовується садівницькими та городницькими товариствами (кооперативами);

- за воду, що забирається для реабілітації, лікування та оздоровлення реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів, підприємствами, установами та організаціями фізкультури та спорту для інвалідів та дітей-інвалідів, які засновані всеукраїнськими громадськими організаціями інвалідів відповідно до закону;

- для потреб гідроенергетики - з гідроакумулюючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями;

- для потреб водного транспорту [17].

Водокористувачі самостійно обчислюють рентну плату за спеціальне використання води та за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і рибництва щокварталу наростаючим підсумком з початку року, а за спеціальне використання води для потреб водного транспорту - починаючи з першого півріччя поточного року, у якому було здійснено таке використання.

Рентна плата обчислюється виходячи з фактичних обсягів використаної води (підземної, поверхневої) водних об'єктів, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування, лімітів використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів.

Водокористувачі, які використовують воду із змішаного джерела, обчислюють рентну плату, враховуючи обсяги води в тому співвідношенні, у якому формується таке змішане джерело, що зазначається в дозволах та договорах на поставку води, ставок рентної плати та коефіцієнтів.

Водокористувачі, які використовують воду з каналів, обчислюють рентну плату виходячи з фактичних обсягів використаної води, встановлених лімітів використання води, ставок рентної плати, встановлених для водного об'єкта, з якого забирається вода в канал, та коефіцієнтів.

Рентна плата за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики обчислюється виходячи з фактичних обсягів води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій, та ставки рентної плати.

За умови експлуатації водних шляхів вантажними самохідними і несамохідними суднами рентна плата за спеціальне використання води для потреб водного транспорту обчислюється виходячи з фактичних даних обліку тоннаж-доби та ставки рентної плати, а пасажирськими суднами - виходячи з місяця-доби та ставки рентної плати.

Справляння рентної плати за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва не звільняє водокористувачів від сплати рентної плати за спеціальне використання води.

Рентна плата за спеціальне використання води для потреб рибництва обчислюється виходячи з фактичних обсягів води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів (у тому числі для поповнення, яке пов'язане із втратами води на фільтрацію та випаровування), та ставок рентної плати.

У разі перевищення водокористувачами встановленого річного ліміту використання води рентна плата обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі виходячи з фактичних обсягів використаної води понад встановлений ліміт використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів. За понадлімітне використання води рентна плата обчислюється за кожним джерелом водопостачання окремо згідно з установленими ставками рентної плати та коефіцієнтами.

За відсутності у водокористувача дозволу на спеціальне водокористування із встановленими в ньому лімітами використання води рентна плата справляється за весь обсяг використаної води, що підлягає оплаті як за понадлімітне використання.

Платники рентної плати подають одночасно з податковими деклараціями контролюючим органам копії дозволу на спеціальне водокористування, договору на поставку води та статистичної звітності про використання води. У межах встановленого в дозволі на спеціальне водокористування ліміту використання води рентна плата включається до складу витрат, а за

понадлімітне використання справляється з прибутку, що залишається у розпорядженні водокористувача після оподаткування.

Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюється ПКУ у ст. 256 [17].

Платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі - юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи - підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів є:

- деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;
- деревина, заготовлена під час проведення заходів: щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років - рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів - суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки); з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;
- другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

- побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

- використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт [17].

Ставки рентної плати за заготівлю деревини застосовуються з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами. Пунктом 21 Закону України від 20 грудня 2016 року, № 1791-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» [21] внесено зміни до статті 256 ПКУ та збільшено ставки рентної плати, які застосовуються при обчисленні податкових зобов'язань з рентної плати за результатами господарської діяльності, починаючи із 2017 року. Зазначену норму запроваджено пунктом 1 розділу II Прикінцевих та перехідних положень цього Закону починаючи з 01 січня 2017 року.

Ставки рентної плати за заготівлю деревини застосовуються з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами.

До першого поясу належать усі ліси, за винятком лісів Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і лісів гірської зони Львівської області; до другого поясу належать ліси Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і ліси гірської зони Львівської області [17].

За заготівлю другорядних лісових матеріалів, здійснення побічних лісових користувань та використання корисних властивостей лісів ставки рентної плати встановлюються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами.

Взагалі то, сума рентної плати обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

Така сума рентної плати, яка зазначена в лісорубному та в лісовому квитках, підлягає перерахунку суб'єктом лісових відносин, який видає спеціальні дозволи, у разі коли:

- загальна кількість фактично заготовленої деревини під час її відпуску з обліком за площею перевищує зазначену в лісорубному квитку та кількість більше ніж на 10 відсотків;
- фактичний обсяг використання лісових ресурсів перевищує зазначений у лісовому квитку на весь обсяг такого перевищення.

Підставою для перерахунку є спеціальні дозволи та акти огляду місць використання лісових ресурсів. Незалежно від способу обліку деревини, що відпускається на пні (за площею, пеньками, приблизною кількістю), лісокористувачі, які допустили неповну заготівлю деревини, що дозволена для вирубки за виписаними лісорубними квитками, або взагалі її не проводили, рентну плату обчислюють і сплачують повністю за всю дозволену для заготівлі кількість деревини, що зазначена в дозволі [17].

Також, ПКУ регулює порядок справляння рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, а також транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України

В цьому випадку, платниками є суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають (організують) послуги з транспортування (переміщення) вантажу трубопроводами України.

Об'єктом же оподаткування рентною платою є:

- для нафти та нафтопродуктів є їх фактичні обсяги, що транспортуються територією України у податковому (звітному) періоді;
- для аміаку є сума добутків відстаней відповідних маршрутів його транспортування (переміщення), узгоджених між платником рентної плати та замовником на відповідний податковий (звітний) період, на обсяги аміаку, транспортованого (переміщеного) кожним маршрутом транспортування [17].

Сума податкових зобов'язань з рентної плати за податковий (звітний) період сплачується виходячи з фактичних обсягів аміаку і відстані відповідних маршрутів його транспортування територією України або фактичних обсягів нафти і нафтопродуктів, що транспортуються територією України.

Платники рентної плати, про яку йшлося вище повинні у встановлений ПКУ строк подати податкові декларації за податковий (звітний) період до відповідного контролюючого органу за встановленою формою, та у визначеному порядку, а саме:

- з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин:
 - за місцезнаходженням ділянки надр, з якої видобуті корисні копалини, у разі розміщення такої ділянки надр у межах території України;
 - за місцем обліку платника рентної плати у разі розміщення ділянки надр, з якої видобуто корисні копалини, в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України;
 - з рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин - за місцезнаходженням ділянки надр;
 - з рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України - за місцем податкової реєстрації;
 - з рентної плати за спеціальне використання води - за місцем податкової реєстрації;
 - з рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів - за місцезнаходженням лісової ділянки;
 - з рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України - за місцем його податкової реєстрації.

Податковий кодекс України також передбачає відповідальність платників рентної плати. Ст. 258 передбачає, що на платника рентної плати покладається відповідальність за правильність обчислення, повноту і своєчасність її внесення

до бюджету, а також за своєчасність подання контролюючим органам відповідних податкових декларацій. На суму податкових зобов'язань з рентної плати, що нарахована платником рентної плати за податковий період, але не сплачена протягом 10 календарних днів, що настають за останнім календарним днем граничного строку подання податкової декларації, нараховується пеня в порядку, встановленому ПКУ [17].

Контроль за правильністю обчислення, своєчасністю і повнотою справляння рентної плати здійснюють контролюючі органи [17].

3 ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ДОВКІЛЛЯ

Світовий досвід свідчить, що в останні десятиріччя в економічно розвинених країнах суттєво змінилось співвідношення чинників економічного росту і значно зросла частка інноваційних чинників [22]. Серед інновацій знаходять своє місце і інноваційні технології. Сьогодні економічне підприємництво розвивається в основному в таких напрямках: виготовлення, установка й експлуатація природоохоронних (очисних) споруджень; розробка і впровадження екологічно чистих продуктів; управління життєвим циклом товарів; переробка, транспортування і поховання відходів, ліквідація токсичних відходів; торгівля екологічними технологіями, продуктами й відходами; енергозбереження; збереження земельних ресурсів; водний, повітряний контроль; екологічний аудит; екологічне кредитування і екологічне страхування; природоохоронна пропаганда та освіта; екологічний туризм; екологічна медицина і професійна безпека; інформаційні технології; життєохоронні системи; підтримування рівноваги екосистем [23].

Закон України «Про охорону земель» містить еколого-економічні положення [24]. Зокрема, він закріплює, що економічне стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів землевласниками та землекористувачами здійснює держава шляхом:

- 1) надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель;

- 2) звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель на період тимчасової

консервації, будівництва та сільськогосподарського освоєння земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою;

3) компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель;

4) застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення.

Компенсація витрат, яких зазнають землевласники та землекористувачі на покращення екологічного стану земель та підвищення родючості ґрунтів, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів відповідно до загальнодержавних і регіональних програм охорони земель. Підставою для розгляду питання про економічне стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів є заява чи клопотання землевласників і землекористувачів до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання у сфері охорони земель, за місцезнаходженням земельної ділянки. До заяви чи клопотання додається висновок органів виконавчої влади з питань аграрної політики про покращення екологічного стану земель і підвищення родючості ґрунтів згідно з даними агрохімічного паспорта земельної ділянки [24].

В Україні до ефективних засобів екологічного підприємництва можна віднести екологічне маркування продукції і екологічну сертифікацію фірмовиробників.

Екомаркування продукції є прекрасним рекламним засобом і забезпечує високу конкурентоздатність товарів. Наприклад, у Нідерландах ціна на квіти, які вирощені в органічному середовищі і мають спеціальний екологічний сертифікат, на 30% вища, ніж на звичайні. У Великобританії товари, виготовлені з деревини, що постачається з лісів, експлуатованих на стійкій основі, у середньому на 13% дорожчі, ніж стандартні вироби. Крім того, екологічне маркування в більшості розвинених країн впливає на розмір імпортних мит [25].

Екологічне маркування – це комплекс відомостей екологічного характеру щодо продукції, процесу чи послуги у вигляді тексту, окремих графічних, кольорових символів (умовних позначень) та їх комбінацій. Він наноситься в залежності від конкретних умов безпосередньо на виріб, упаковку (тару), ярлик, етикетку чи в супровідну документацію. Мета створення екомаркування – повідомлення споживачу інформації, яка дозволяє обирати ту продукцію, яка робить найменший негативний вплив на навколишнє середовище; стимулює виробників екологічно безпечної продукції, забезпечення безпеки продукції на усіх стадіях її життєвого циклу; призупинення або припинення реалізації продукції, яка не відповідає встановленим екологічним вимогам; сприяння збуту продукції з кращими екологічними характеристиками; запобігання ввезення в країну недоброякісних з екологічної точки зору іноземних товарів; оцінка відходів виробництва з точки зору екологічної безпеки та утилізації. Основою критерію екологічності виступає оцінка впливу на навколишнє середовище на усіх стадіях життєвого циклу продукції.

8 жовтня 2004 року Україна була прийнята в Глобальну Мережу Екологічного Маркування (GEN), яка утворена в 1994 році асоціацією незалежних організацій, що здійснюють заходи щодо екологічного маркування, а національний знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» внесений у міжнародний реєстр GEN. Сьогодні GEN поєднує екологічне маркування країн Європи, а також понад 35 країн, що не входять до ЄС [25].

На підставі рішення Координаційної Ради органу з екологічного маркування від 07.04.2011 р. з 1 липня 2011 р. змінено логотип знаку добровільного екомаркування Всеукраїнської громадської організації «Жива планета» (член Федерації органічного руху України): обрис знаку «Екологічно чисто та безпечно» замінений на «Екологічний сертифікат», що чітко вказує на те, що цей знак є знаком відповідності встановленим екологічним стандартам [26].

В Україні одним з перших з проведення екологічного маркування стало підприємство «Криворіжсталь» – перше металургійне підприємство, яке

отримало право використовувати національний знак екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно» у своїй документації. Однак досягнення таких результатів крупним промисловим підприємством країни потребувало значних зусиль, зокрема, виконувалась робота по усім основним екологічним напрямкам, в тому числі щодо зниження шкідливих викидів, утилізації відходів, впровадження нових енергозберігаючих технологій та оздоровлення навколишнього середовища; а також прагнення до розробки системи екологічного менеджменту у відповідності до вимог міжнародного стандарту ISO 14001. Все це покращує імідж підприємства на міжнародному ринку та значно підвищує конкурентоспроможність продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [26].

Важливими також є такі засоби економічного регулювання підприємництва, як екологічне страхування та екологічний аудит.

Екологічне страхування – різновид страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної небезпеки у зв'язку з імовірним аварійним забрудненням ними довкілля та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб, який передбачає часткову компенсацію збитків потерпілим. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про страхування" передбачає запровадження екологічних напрямків страхування [27]. Зокрема, видами обов'язкового страхування передбачені:

1) ст. 7.12 "страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту";

2) ст. 7.14 "страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухо-небезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру»;

3) ст. 7.15 "страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою";

4) ст. 7.20 "страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів" безпосередньо зачіпають страхування екологічних ризиків [27].

Підприємства зацікавлені у цьому виді страхування тому, що у разі настання техногенних аварій, підприємства, які є об'єктами підвищеної небезпеки, не в змозі фінансово осилити своє власне виживання і відшкодувати збитки постраждалим. Екологічне страхування полегшує їм виконання цих завдань. Громадяни-власники, будучи охоплені цим видом страхування, отримують гарантії захисту власного майна, а за умови настання страхової події – забезпечення відновлення своїх прав. Інтерес населення полягає у забезпеченні відносного збереження умов життєдіяльності та здоров'я людей [27].

Екологічний аудит, згідно зі ст. 1 Закону України «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 року, – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань, вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [28].

Замовниками екологічного аудиту можуть бути зацікавлені центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи. Виконавцем екологічного аудиту може бути

юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту.

Екологічний аудит проводиться в процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, в разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокову оренду, в концесію, створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації систем екологічного управління, а також здійснення господарської та іншої діяльності. Екологічний аудит може бути обов'язковим (на вимогу органів державної влади) та добровільним.

Фінансування проведення екологічного аудиту забезпечується його замовником на умовах і в порядку, які визначаються договором на проведення екологічного аудиту. Фінансування обов'язкового екологічного аудиту може здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевих бюджетів [28].

3.1 Відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства України

Як відомо, охорона навколишнього природного середовища є фінансовоємкою діяльністю, що потребує значних фінансових затрат, акумуляції та належного витрачання коштів на здійснення природоохоронних заходів та відповідних екологічних програм і ресурсозберігаючих проектів. Ефективність фінансування екологічних заходів багато в чому залежить від дотримання певних принципів. Основний з них відомий як "забруднювач платить". Відповідно до цього принципу будь-який суб'єкт господарювання несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища, невиконання встановлених екологічних вимог, тобто має платити за негативний вплив своєї діяльності на довкілля. Принцип ґрунтується на ідеї створення умов економічної та матеріальної заінтересованості забруднювачів

здійснювати екологічні заходи, вирішувати природоохоронні завдання в межах виробництва.

Порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими нормативними актами відповідальність [1].

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення - конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в Автономній Республіці Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування недержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням [1].

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Специфіка відповідальності за екологічні правопорушення зумовлена особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення і доведення шкоди та деякими іншими екологічними факторами. Сутність цієї відповідальності полягає в покладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати майнову або моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення норм екологічного законодавства. Головною її функцією є компенсаційно відновлювальна.

Шкода, завдана навколишньому природному середовищу, природним ресурсам у процесі здійснення господарської діяльності або внаслідок забруднення навколишнього природного середовища чи нанесення шкоди природним об'єктам, як правило, належить до категорії позадоговірних зобов'язань та іменується екологічною шкодою. Під нею розуміють погіршення якісного стану навколишнього природного середовища в цілому і окремих природних ресурсів зокрема. Особливість екологічної шкоди полягає у тому, що в більшості випадків така шкода є непоправною або відносно відновлюваною, оскільки відтворення компонентів природи пов'язано довготривалим періодом. Екологічна шкода може бути відшкодована такими способами: поновлення майна в натурі (відтворення знищених природних ресурсів); відшкодування збитків, завданих природним компонентам (відновлення природних ресурсів); відшкодування збитків природокористувачу; компенсація витрат спрямованих на оздоровлення навколишнього природного середовища і поліпшення його якості [29].

Загальні питання про відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням, регулюються цивільним законодавством. Зокрема, ст.1162 ЦК України встановлюються загальні підстави відповідальності за завдану шкоду [30]. У більшості випадків відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків. Відшкодування збитків - це встановлена законом цивільно-правова санкція. Поняття збитків визначається в ст.22 ЦК України, відповідно до якої "збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або

мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки; 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Стосовно екологічних правовідносин під "збитками" розуміють майнові втрати, фінансові витрати, не отримані доходи природокористувачів. Слід зазначити, що відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням екологічного законодавства, належить до економічних заходів забезпечення охорони навколишнього середовища (ст.41 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища") [1].

Особливість цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу або природним ресурсам, полягає у тому, що мають бути відшкодовані як майбутні витрати природокористувачів на відновлення відповідних природних ресурсів, так і державні витрати по відновленню якості навколишнього природного середовища. Цивільно-правова відповідальність може бути застосована разом з іншими видами юридичної відповідальності. Ця обставина пояснюється тим, що заходи відповідальності у разі застосування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності за своєю юридичною природою є заходами стягнення, а не відшкодування шкоди [29].

Чинне законодавство передбачає судовий і позасудовий порядок відшкодування екологічної шкоди. Позасудовий порядок відшкодування екологічної шкоди може здійснюватися добровільно, за допомогою страхування ризику заподіяння екологічної шкоди, а також в адміністративному порядку. В адміністративному порядку відшкодування екологічної шкоди може застосовуватись у випадках техногенних аварій або стихійних лих, шляхом застосування заходів соціально-економічного захисту населення, яке постраждало внаслідок настання негативних екологічних наслідків.

Визначення розміру шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, здійснюється за спеціальними правилами, встановленими

екологічним законодавством: відповідно до такс, методик обчислення розміру шкоди або, за їх відсутності, за фактичними витратами на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища з урахуванням понесених збитків, у тому числі упущеної вигоди (не отриманих доходів) [29].

Методики розрахунку шкоди застосовуються у випадках відшкодування шкоди, заподіяної забрудненням вод, земельних ресурсів, атмосферного повітря тощо. Нині, зокрема, діють:

- методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 р. [31];

- методика розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 10 грудня 2008 р. [32];

- методика розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 р. [33].

Іноді розмір шкоди обчислюється за допомогою кадастрової оцінки природних ресурсів. Коли ж відсутні відповідні такси або методики розрахунку розміру шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, відшкодовується за фактичними витратами.

4 ПОРЯДОК ФІНАСУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ

Українське законодавство передбачає принципову вимогу цільового витрачання коштів на відповідні встановлені природоохоронні заходи. Цей принцип полягає в тому, що рентні платежі мають витратитися суто на охорону та відтворення відповідних природних ресурсів, а кошти від сплати екологічного податку - на цільове фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Постановою КМУ від 17 вересня 1996 року № 1147 затверджений Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів [5]. Використання коштів бюджетів і фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не включені до цього переліку, забороняється.

Кошти фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення довкілля на здоров'я людей. Попередній порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища було затверджено наказом Мінприроди від 21 травня 2002 року № 189і. У 2015 році він втратив чинність, на цей час діє Наказ Мінприроди № 194 від 12.05.2015 року «Про порядок планування та фінансування природоохоронних заходів» [34]. Цей Порядок визначає процедуру планування та фінансування природоохоронних заходів за відповідною бюджетною програмою за рахунок бюджетних коштів та контролю за їх використанням.

Планування видатків для реалізації природоохоронних заходів за відповідною бюджетною програмою здійснюється Мінприроди на кожний бюджетний період шляхом затвердження плану, за визначеною формою.

Основою для розгляду та включення природоохоронного заходу до плану є запит про виділення коштів для здійснення природоохоронних заходів за бюджетною програмою, що подається замовником природоохоронного заходу до Мінприроди, в термін з 01 січня до 15 листопада поточного року. До запиту має бути додано:

- кошторис витрат для здійснення природоохоронного заходу;
- екологічний висновок для здійснення природоохоронного заходу, виданий структурним підрозділом з питань охорони навколишнього природного середовища обласних державних адміністрацій та Київської міської державної адміністрації.

При плануванні видатків, пов'язаних з фінансуванням об'єктів капітального будівництва, подається копія зведеного кошторису витрат на загальну кошторисну вартість природоохоронного заходу, експертний звіт щодо розгляду проектної документації, довідка про надходження та використання коштів з початку будівництва об'єкта за визначеною формою. Відповідальним за достовірність і повноту інформації, яка міститься в запиті та документах, доданих до нього, є замовник природоохоронного заходу в особі керівника.

Попередній розгляд запиту, що надійшов до Мінприроди, здійснюється протягом 30 календарних днів з дня реєстрації запиту. Він включає в себе перевірку комплектності пакета документів та правильність його оформлення згідно з вимогами вищезазначеного порядку [34]. Якщо є порушення при формуванні запиту, то він повертається на доопрацювання замовнику в разі:

- подання замовником природоохоронного заходу пакета документів не в повному обсязі;
- виявлення недостовірних відомостей в документах, поданих замовником природоохоронного заходу;

- невідповідності документів, поданих замовником природоохоронного заходу, вимогам порядку.

В іншому випадку запит передається відповідальному виконавцю для роботи, спочатку - аналіз запиту щодо відповідності зазначеного у ньому природоохоронного заходу вищезазначеному Переліку [5]. Потім - відбір природоохоронних заходів за пріоритетами та критеріями, визначеними в порядку; підготовка екологічного висновку для здійснення природоохоронних заходів підприємствам, установам або організаціям, що належать до сфери управління Мінприроди; подання до підрозділу планування природоохоронних заходів пропозицій до плану.

Підрозділ планування природоохоронних заходів узагальнює протягом 3 робочих днів пропозиції, надані відповідальними виконавцями, та подає їх на розгляд робочої групи з відбору природоохоронних заходів разом з орієнтовним розподілом видатків за бюджетними програмами (напрямами) в межах передбачених бюджетних коштів.

Робоча група, протягом робочого дня здійснює попередній відбір природоохоронних заходів за відповідною бюджетною програмою.

Після врахування зауважень та пропозицій Робочої групи щодо відібраних заходів відповідальні виконавці готують протягом 5 календарних днів узагальнені пропозиції та разом із копіями запитів і документів до них подають їх протягом 5 календарних днів до підрозділу планування природоохоронних заходів для формування проекту плану. План затверджується Міністром екології та природних ресурсів і погоджується Мінфіном. Після цього відповідальні виконавці отримують копії.

Порядком передбачені критерії та пріоритети, які використовуються під час розгляду заявок. Так, під час формування відповідальними виконавцями пропозицій до плану пріоритет надається природоохоронним заходам, що визначені законами України, актами та дорученнями Президента України та КМУ і спрямовані на запобігання, попередження, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища.

Формування плану здійснюється в порядку, установленому Мінприроди, з урахуванням необхідності:

погашення заборгованості за бюджетними зобов'язаннями минулих років; завершення розпочатого у минулих роках будівництва, розширення та реконструкції об'єктів з високим ступенем будівельної готовності [34].

Відбір природоохоронних заходів здійснюється відповідальними виконавцями на підставі інформації, зазначеної в запитах та доданих документах, за такими критеріями:

- відповідність загальній меті, завданням бюджетної програми та напрямам діяльності, які забезпечують реалізацію програми;
- готовність природоохоронного заходу на час подання запиту;
- природоохоронний ефект;
- економічна ефективність (строк окупності);
- наявність власних коштів як джерела фінансування;
- наявність гарантованого фінансування з інших джерел;
- строк реалізації природоохоронного заходу [34].

Далі відбувається власне саме фінансування, організація якого передбачає включення замовників або виконавців природоохоронних заходів до мережі Мінприроди (це відбувається на підставі надання необхідних документів). Потім укладаються відповідні договори, згідно з якими виконавець природоохоронного заходу може бути уповноважений на здійснення функцій замовника щодо конкретного природоохоронного заходу. Підготовку та укладання відповідного договору забезпечує підрозділ планування природоохоронних заходів.

Розпорядники нижчого рівня та одержувачі бюджетних коштів використовують кошти відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 28 січня 2002 року № 57 «Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 01 лютого 2002 року за № 86/6374 (редакція 24.10.17 р), на підставі плану

використання бюджетних коштів, що містить розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі розпорядника бюджетних коштів [35].

Закупівля робіт, товарів і послуг, необхідних для реалізації природоохоронних заходів, здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 року [36].

Протягом поточного бюджетного року за рішенням Мінприроди, погодженим із Мінфіном можуть вноситися зміни до плану за наявності:

- резерву бюджетних коштів, передбаченого у плані;
- залишку коштів на початок поточного бюджетного року за спеціальним фондом державного бюджету;
- понадпланового перевищення надходжень до спеціального фонду у поточному бюджетному році;
- економії бюджетних коштів за результатами процедури державних закупівель або у разі вилучення природоохоронних заходів з плану [34]. Також у передбачених випадках природоохоронні заходи можуть вилучатися із планів.

Виконавець природоохоронного заходу зобов'язаний надавати замовнику природоохоронного заходу фінансову та іншу документацію для здійснення внутрішнього контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, а також вони подають відповідальним виконавцям інформацію про виконання плану природоохоронних заходів та використання бюджетних коштів у встановлені законодавством строки.

Таким чином, на відміну від попереднього Порядку у цьому є чітко прописана процедура розгляду та процедура контролю за виконанням фінансування природоохоронних заходів.

5 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Основними напрямками вдосконалення економічного механізму екологічного регулювання є модернізація існуючих регуляторів, здійснювана одночасно з розробкою і впровадженням у практику нових ринкових інструментів. Розробці теоретичних та прикладних питань природоохоронної діяльності присвячені наукові праці багатьох вчених-економістів. Проте наукові розробки у більшості випадків присвячені загальній характеристиці впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище або організаційно-економічним механізмам природоохоронної діяльності окремих галузей господарства. Все це ставить на порядок денний питання про необхідність удосконалення економічного механізму захисту навколишнього середовища.

В сучасних умовах, самостійності народногосподарських об'єктів різного рівня, ефективність економічного механізму регулювання екологічної діяльності визначається його здатністю узгоджувати цілі функціонування і розвитку двох головних ланок територіально-виробничого комплексу - підприємства і регіону. Розробка заходів, стимулювання природоохоронної діяльності та раціонального використання природних ресурсів на підприємствах сприятиме накопиченню фінансових та матеріальних ресурсів у регіоні, необхідних для забезпечення його соціально-економічного і екологічного розвитку, пов'язана з вирішенням двох завдань.

На нашу думку, вирішення проблем раціонального природокористування потребує суттєвого удосконалення існуючих організаційної структури та дієвого механізму регулювання охорони та раціонального використання природних ресурсів підприємств, як на макро – так і на мікро - рівнях. Також

слід приділити увагу ідеї стійкого розвитку, відповідно до якої екологічні та економічні цілі в динаміці збігаються.

Одним із найважливіших напрямів екологічної модернізації є розробка і реалізація стратегії екологічно орієнтованого менеджменту й екологічного підприємництва. Цьому сприяють: розвиток екологічного законодавства і посилення впливу екологічного права на цілі підприємницької діяльності; зростання ролі екологічних якостей і характеристик товарів та продуктів на ринку як передумови їх виробництва і реалізації; посилення тиску громадськості на підприємців для дотримання екологічних інтересів населення. З урахуванням екологічних проблем потрібна сертифікація виробництв та окремих видів продукції тощо. На нашу думку, еколого-економічний механізм управління природоохоронною діяльністю – найважливіша передумова сталого розвитку. Механізм управління може здійснюватися двома шляхами:

- шляхом корегування стратегій природокористування і встановлення механізму прийняття оперативних рішень відповідно до умов, що змінюються і передбачаються;

- шляхом природоохоронної політики, що може і повинна сама по собі активно впливати на формування сприятливих умов свого наступного розвитку, наприклад, шляхом підвищення рівня екологічної освіченості суспільства.

Таким чином, активна адаптація механізму досягається шляхом цілеспрямованої зміни зовнішнього середовища відповідно до майбутньої мети охорони і раціонального використання природних ресурсів.

В Україні екологічне регулювання здійснюється через відповідні нормативно-правові акти. Упродовж 2005-2017 рр. ухвалено низку екологічних законів, що визначають засади та рамки діяльності щодо захисту довкілля, передбачають реалізацію державних екологічних програм, стверджують право власності на природні ресурси. Законами визначено такі цілі: регулювання захисту довкілля, використання природних ресурсів і підтримання екологічної безпеки; запобігання можливій шкоді довкіллю від економічної та іншої діяльності; збереження природних ресурсів, різноманіття живої природи,

ландшафтів, унікальних територій та природних об'єктів, які є частиною історичної та культурної спадщини України.

ВРУ ратифіковано значну кількість міжнародних екологічних угод. Ці угоди стосуються не лише глобальних питань захисту довкілля, а й питань захисту і збереження біологічного та генетичного різноманіття та природних екосистем. Головним органом виконавчої влади України з питань раціонального використання природних ресурсів є Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди). До центрального апарату міністерства входять департаменти: з питань ядерної безпеки, з питань екологічної безпеки, з питань охорони довкілля та природних ресурсів, з питань координації та системного розвитку. Мінприроди відповідає за розроблення екологічної політики України та визначення стратегічних завдань для впровадження її через свої місцеві підрозділи.

Для реалізації механізму впливу екологічних чинників на конкурентоспроможність компаній на ринку, у розвинутих країнах-членах СОТ широко застосовується комплекс міжнародних екологічних стандартів ISO серії 14000 «Системи управління навколишнім природним середовищем» (Environmental Management Systems – EMS). Стандарти ISO серії 14000 орієнтують товаровиробників не на окремі норми викидів забруднюючих речовин, а на впровадження екологічного менеджменту, що конкретизується центральним серед документів цієї серії стандартом ISO 14001. Відповідність саме цьому стандарту є предметом екологічної сертифікації діяльності товаровиробників та їх продукції, а отже, згідно з правилами СОТ і ЄС, «перепусткою» на міжнародні ринки, що скасовує технічні бар'єри в торгівлі.

Зарубіжна практика господарювання засвідчила, що імплементація екологічних стандартів показників «життєвого циклу» випуску продукту та його впливу на навколишнє природне середовище, з одного боку, спричиняє тиск на компанії, спонукаючи їх підвищувати якість товарів завдяки вдосконаленню технології та організації виробництва і надавати продукту ті

особливості, які відповідають споживчому попиту й еколого-соціальним потребам, отримуючи нові конкурентні переваги.

Серед інших причин, через які підприємство може потребувати сертифікації або впровадження системи екологічного менеджменту (СЕМ), можуть бути такі:

- така система сприяє зниженню виробничих та експлуатаційних витрат;
- при налагодженій СЕМ легше виконувати державні екологічні вимоги й доводити, що компанія працює відповідно до виданих їй екологічних дозволів;
- банки охочіше інвестують підприємства з добре функціонуючою СЕМ, тому що це знижує їх ризики та в цілому є ознакою високого менеджменту;
- попередження екологічних катастроф на підприємстві, що можуть призвести до фінансового банкрутства за лічені секунди;
- деякі клієнти бажають працювати тільки з компаніями, що мають СЕМ;
- підприємства із СЕМ, визнаною на міжнародному рівні, більш конкурентоспроможні на ринку [37].

Суттєві зміни відбулися в фіскальних зборах. Порівняно з колом платників збору за забруднення навколишнього природного середовища коло платників екологічного податку в загальному вигляді дещо розширилось. Екологічний податок є податком зі змішаним платником, тобто платником екологічного податку можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Якщо диференціювати платників екологічного податку за видом негативного впливу на навколишнє природне середовище, то юридичні особи можуть бути платниками за всіма видами забруднення, передбаченими ПКУ, а фізичні особи – тільки платники єдиного податку (п. 297.1 ПКУ). Звичайні фізособи – непідприємці екоподаток не сплачують взагалі.

До прийняття ПКУ нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища визначалися постановою КМУ «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» від 1 березня 1999 р. № 303 [38]. Такий елемент правового механізму цього збору, як ставка, мав назву

«норматив». Нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища встановлювалися для автомобільного транспорту, морських та річкових суден та залізничного транспорту. ПКУ доповнив перелік видів палива ще й тими, що використовуються авіаційним транспортом, - авіаційним бензином та гасом.

Постановою КМУ «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» встановлювалися нормативи збору, який справлявся за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, в тому числі в морській воді. ПКУ така надмірна деталізація усунута, оскільки до водних об'єктів належать: море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт.

Екологічний податок обчислюється платниками самостійно.

Характерною особливістю обчислення екологічного податку є застосування визначених формул, що різняться залежно від виду забруднення навколишнього природного середовища. Відповідно до ПКУ формою податкової звітності з екологічного податку є податкова декларація, тоді як до 2011 р. платники збору за забруднення навколишнього природного середовища складали та подавали до податкових органів податкові розрахунки [17].

Важливою причиною негативних екологічних тенденцій є недооцінка реальної економічної вартості природних ресурсів і послуг, що приводить до їхнього надлишкового споживання, забруднення середовища, відсутності екстремальних витрат у ціні. При цьому екологізбалансований варіант програє в порівнянні із традиційними рішеннями. Дані проблеми зумовлені необхідністю адекватного обліку економічної цінності природи, включення екологічного фактору в економічні показники, повної економічної оцінки природних ресурсів для прийняття екологічно орієнтованих економічних рішень, визначення збитку й шкоди, спричинених здоров'ю й майну громадянина, удосконалення системи екологічних податків, платежів, штрафів [39].

Таким чином, необхідність державної підтримки й управління природоохоронною сферою визначається пріоритетністю вирішення екологічних проблем, реалізації конституційного права на екологічну безпеку й принципу «забруднювач платить», створення механізму природоохоронного фінансування, посилення екологічного контролю. У зв'язку із цим особливу актуальність у сучасних умовах мають подальший розвиток положення екологічного законодавства, створення системи екологічного керування, формування екологічно справедливого ринку, збільшення державних природоохоронних витрат, екологізація податкової системи, визначення прав власності на природні ресурси, удосконалення науково обґрунтованих інструментів регулювання й стимулювання стійкого еколого-інноваційного розвитку країни й регіонів, екологобезпечного поведження господарюючих суб'єктів

Основним недоліком розвитку природного комплексу України є недосконалість економічних механізмів і законодавчої бази, що регулюють його використання. Економічні оцінки природних ресурсів повинні стати найважливішим елементом їхньої характеристики, фіксуватися в економічних розділах кадастрів ресурсів і застосовуватися для встановлення плати за їхнє використання, штрафів за завдання збитків навколишньому середовищу, порушення умов користування ресурсами. Їх необхідно встановлювати адекватно природної цінності території, ступеня шкідливого впливу, величині ренти, що утвориться при використанні ресурсів, на основі балансу інтересів бюджету й природовикористувачів кон'юнктури цін на добуті ресурси, відшкодування витрат на їхнє відтворення. Реальний рівень платежів при цьому не може бути нижче витрат на відтворення ресурсів, він повинен базуватися на рентній концепції їхньої економічної оцінки.

Щоб платежі стимулювали зниження забруднення середовища, компенсували нанесену шкоду, але не мали зайвого тиску на економіку, варто відмовитися від зрівняльного підходу, заохочувати звільнення від платежів на суму, витрачену на здійснення ефективних природоохоронних заходів. Платежі

за використання певних ресурсів повинні направлятися саме на їхню охорону й відновлення. При забезпеченні цільового використання платежів їхня екологічна ефективність і стимулюючий вплив на природокористувачів будуть підвищуватися. На нашу думку, для податкового стимулювання інноваційно-інвестиційної активності в екологічній сфері потрібне законодавче встановлення пільг, наприклад, про податок на прибуток, що направлений на розвиток виробництва, інноваційні, екологічні, інвестиційні цілі [39].

Важливим завданням є відображення в системі національних рахунків показників, скоректованих з урахуванням економічних оцінок наслідків впливів на навколишнє середовище. Обґрунтований облік екологічних вимог при приватизації сільськогосподарських об'єктів є чинником їхнього екологічного оздоровлення, варто законодавчо встановити межі відповідальності власників за екологічний збиток від діяльності підприємства, процедури його оцінки.

Економічний і фінансовий механізми стійкого розвитку й охорони навколишнього природного середовища можуть функціонувати тільки за умови їх належного правового оформлення. Чітка й гнучка екологічна політика на загальнодержавному й регіональному рівнях є одним з найдієвіших способів забезпечення стабільності й стійкого розвитку, поетапного рішення екологічних проблем, створення відповідних механізмів при чіткому дотриманні нормативів і лімітів, забезпечення умов досягнення екологічно безпечних рівнів впливу на навколишнє середовище економічно ефективними коштами.

Необхідно законодавчо встановити форми відповідальності (штрафи, припинення діяльності) за якість екологічних товарів, робіт, послуг на основі їхньої сертифікації й ліцензування діяльності, за порушення природоохоронних норм, правил, і відшкодування збитку, нанесеного навколишньому середовищу, майну й здоров'ю населення, зокрема, на основі введення обов'язкового екологічного страхування. При цьому в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» відсутня норма, що зобов'язує страхувати ризики майнової відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу, державі, населенню [1].

Важливе значення має й гармонізація законодавства, його зближення з міжнародними актами. Для цього потрібно враховувати міжнародні зобов'язання України в природоохоронній сфері, вивчати закордонне право, запозичити підходящу практику, залучати іноземних фахівців до експертизи законопроектів. Передовим досвідом у сфері еколого-правового регулювання володіють США, Японія, Німеччина.

Запропоновані зміни доцільно було б включити у нову редакцію Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Більш того, проведені дослідження дозволяють констатувати, що для ефективного керування інноваційно-інвестиційною діяльністю в екологічній сфері регіонів необхідне вдосконалення їх економічних, правових методів і механізмів по наступних напрямках:

а) адекватна економічна оцінка природних ресурсів і впливів на навколишнє середовище, компенсації екологічного збитку;

б) удосконалювання системи платежів за користування природними ресурсами й забруднення навколишнього середовища (збільшення їхніх ставок, частки в структурі податків, що стягують, забезпечення цільового використання);

в) фінансування природоохоронних заходів на основі програмно - цільового методу за рахунок ресурсів цільових екологічних фондів, що акумулюють вступників платежі;

г) розробка заходів фінансової підтримки й економічного стимулювання природозберігаючих інноваційних способів ведення господарської діяльності, екологічного підприємництва, впровадження систем екологічного страхування, менеджменту, аудита, модернізації інноваційної інфраструктури;

д) залучення інвестицій у сферу природокористування, виробництво екологічної продукції, розробку еколого-інноваційних технологій;

е) удосконалювання кредитної політики в напрямку пріоритетів екологічно стійкого розвитку, компенсація частини процентних витрат, установа відсотка залежно від екологічної надійності.

Вдосконалення та реалізація механізму економічного регулювання екологічної діяльності з урахуванням галузевих особливостей підприємств забезпечить прямування до сталого типу економічного розвитку. Стратегія сталого типу економічного розвитку забезпечуватиме задоволення не тільки потреб сьогодення, але, й здатність задовольняти потреби майбутніх поколінь. Прихильники сталого розвитку здебільше звертають увагу, саме на попередження навантаження на наколишне природне середовище, як наслідок функціонування підприємств, що безпосередньо має незворотній характер [39].

На сьогодні в Україні головним програмним документом в галузі екології є Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 року [40].

Серед інших напрямків розвитку екологічної політики в цьому Законі зазначено шлях до сучасної секторальної екологічної політики, що реалізується у країнах Західної та Центральної Європи - інтеграція екологічної політики до галузевих політик, обов'язкове врахування екологічної складової при складанні стратегій, планів і програм розвитку України, впровадження екологічного управління на підприємствах, екологізація господарської діяльності.

Метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем. Саме ці положення стосуються еколого-економічного механізму природокористування і є важливими для його вдосконалення.

Стратегія екологічної політики також перелічує головні принципи національної екологічної політики, де серед інших, стосовно тематики нашої магістерської роботи можемо виділити наступні:

- невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- пріоритетність вимоги "забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну";
- відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;
- доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації;
- державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Стратегія містить конкретні завдання щодо реалізації національної екологічної політики. У тому числі й удосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке спрямоване на регулювання природокористування шляхом встановлення науково обґрунтованих обмежень на використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища. Розвиток зазначеного виду діяльності пов'язаний із впровадженням інтегрованого дозволу щодо регулювання забруднення навколишнього природного середовища відповідно до Директиви ЄС про попередження та контроль забруднення ('IPPC' 96/61/EC Directive), спрощення процедури видачі дозволу та забезпечення прозорості. Важливим аспектом є вдосконалення наукового забезпечення встановлення лімітів на використання природних ресурсів та встановлення граничнодопустимих рівнів забруднення навколишнього природного середовища [40].

ВИСНОВКИ

Нераціональне використання природних ресурсів містить у собі загрозу життєдіяльності суспільства. Тому природоохоронна політика повинна стати ключовою у процесі прийняття державних рішень.

Метою національної екологічної політики у відповідності до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем [40].

Насамперед, це стосується економіки, адже економічно вигідним може бути лише те, що є екологічно безпечним. Конкурентноспроможність потребує переходу до нової якості. Серед інструментів такого переходу – реформа податкової системи з урахуванням екологічного аспекту.

Економіко-правовий механізм в галузі екології надає державній політиці у цій сфері чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяє належному врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів, і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Він залежить від економічної, політичної та правової системи суспільства, від особливостей побудови та функціонування державного механізму, а також від еколого-правової культури суспільства.

У загальному вигляді фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування включає:

- визначення джерел фінансування відповідних природоохоронних заходів;
- створення економічних, політичних та правових умов для здійснення екологічних інвестицій;
- розподіл надходження платежів за спеціальне природокористування та інших обов'язкових екологічних платежів між суб'єктами управління;
- визначення напрямів цільового використання коштів (наприклад, на заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів, їх відновлення та охорону; впровадження екологічно чистих технологій тощо);
- надання коштів природокористувачам та господарюючим суб'єктам для здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів.

З 2010 року діє ПКУ, який запровадив новий вид податку – екологічний податок. Ця новація прийшла на зміну колишньому збору за забруднення навколишнього природного середовища. На сьогодні ПКУ неодноразово змінювався та доповнювався, остання суттєва зміна відбулася у грудні 2017 року [41]. Тоді було збільшено ставки екологічного податку на 11,2 відсотків (з урахуванням прогнозного індексу споживчих цін у 2017 році – 111,2%), також, наприклад, збільшено ставки рентної плати за користування надрами, в цілях не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, за спеціальне використання води, лісових ресурсів - збільшено ставки на 16,8 відсотка (з урахуванням прогнозного індексу цін виробників промислової продукції у 2016 році – 116,8%), тощо.

Екологічний податок стягується за:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);

- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

Також держава встановлює ліміти використання природних ресурсів та збори за спеціальне використання природних ресурсів. Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається КМУ.

З 1 січня 2015 року з кола платників екологічного податку виключено суб'єктів господарювання, які сплачували екологічний податок за викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення. Разом з тим, Закон України від 28 грудня 2014 року №71-VIII, яким внесено зміни до Податкового кодексу, передбачає збільшенням ставок акцизного податку на всі види моторного палива [19].

З 01.01.2015 року в Україні встановлено стягнення рентної плати у вигляді загальнодержавного податку, який справляється за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом України; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України.

Також до складу економіко-правового механізму відносяться і цивільно-правові методи, такі як екологічне маркування продукції і екологічну сертифікація фірм-виробників; надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти природоохоронні заходи; звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель; компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно

забруднених земель; застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення.

Можемо визначити також як складову економічного механізму стягнення шкоди, яка заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Екологічна шкода може бути відшкодована такими способами: поновлення майна в природі; відшкодування збитків, завданих природним компонентам; відшкодування збитків природокористувачу; компенсація витрат спрямованих на оздоровлення навколишнього природного середовища і поліпшення його якості.

Особливе значення в економічному механізмі природокористування посідає формування та розподіл бюджетних коштів та природоохоронних фондів.

Українське законодавство передбачає принципову вимогу цільового витрачання коштів на відповідні встановлені природоохоронні заходи. Цей принцип полягає в тому, що рентні платежі мають витрачатися суто на охорону та відтворення відповідних природних ресурсів, а кошти від сплати екологічного податку - на цільове фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. На цей час діє Наказ Мінприроди № 194 від 12.05.2015 року «Про порядок планування та фінансування природоохоронних заходів» [34], який визначає процедуру планування та фінансування природоохоронних заходів за відповідною бюджетною програмою за рахунок бюджетних коштів та контролю за їх використанням.

Економічний і фінансовий механізми стійкого розвитку й охорони довкілля можуть функціонувати тільки за умови їх належного правового оформлення. Чітка екологічна політика на загальнодержавному й регіональному рівнях є одним з найдієвіших способів забезпечення стабільності й стійкого розвитку, поетапного рішення екологічних проблем, створення відповідних механізмів при чіткому дотриманні нормативів і лімітів, забезпечення екологічної безпеки.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 12.09.2018 р.).
2. Костицький В.В. Екологічна функція держави та економіко- правовий механізм охорони довкілля // Право України. – 2004. – № 1. – С. 147.
3. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). – 2-ге вид. – К.: Укр. інф.-прав. центр, 2001. – С. 301.
4. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05.03.1998 р. //База даних «Законодавство України / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1998>. (дата звернення 12.09.2018 р.).
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів» від 17.09.1996 року № 1147 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-96>. (дата звернення 14.09.2018 р.).
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення «Про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» від 7.04.2006 р., № 462і //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2006>. (дата звернення 15.09.2018 р.).
7. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 21.05.2002 р., № 189і //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0482-02>. (дата звернення 17.09.2018 р.).
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів

використання ресурсів загальнодержавного значення» від 10.08.92 р., № 459 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-92> дата звернення 15.09.2018 р.)

9. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456–XII //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-92>. (дата звернення 17.09.2018 р.).

10. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р., (нова редакція від 08.02.2006 р.), № 3404 – IV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3404-94>. (дата звернення 18.09.2018 р.).

11. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>. (дата звернення 19.09.2018 р.).

12. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 12 лютого 2002 року, № 61 про затвердження «Інструкції про порядок установа нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів» //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG6490.html. (дата звернення 20.09.2018 р.).

13. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-99>. (дата звернення 12.09.2018 р.).

14. Постанова КМУ від 29 травня 1995 р., № 364 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами» //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-95>. (дата звернення 22.09.2018 р.).

15. Постанова КМУ від 13 березня 2002 р., № 302 «Про затвердження Порядку проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян - підприємців, які отримали такі

дозволи» //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2002>. (дата звернення 15.09.2018 р.).

16. Постанова КМУ від 18 лютого 2016 року, № 118 «Про затвердження Порядку подання декларації про відходи та її форми» //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2016>. (дата звернення 18.09.2018 р.).

17. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р., № 2755 – VI //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>. (дата звернення 22.09.2018 р.).

18. Наказ Міністерства фінансів України від 17.08.2015 р., № 715 «Про затвердження форми Податкової декларації екологічного податку» //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1052-15>. (дата звернення 28.09.2018 р.).

19. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р., № 71-VIII ///База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-2014>. (дата звернення 22.09.2018 р.).

20. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (дата звернення 02.10.2018 р.).

21. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень: Закон України від 20.12.2016 р. № 1791-VII //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1791-2016>. (дата звернення 12.09.2018 р.).

22. Ильяшенко С.Н. Инновационная стратегия развития хозяйствующего субъекта. Особенности разработки /Ильяшенко С.Н., Колдин С.Я., Прокопенко О.В./ Вісник технологічного університету Поділля. Хмельницький. - №5, 1999, ч.1. Економічні науки – С. 116-120.

23. Шоган Г.И. Возможности развития экологического предпринимательства на местном уровне //Механізми регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – 1999. - №3. – С. 69-72.
24. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-2003>. (дата звернення 19.09.2018 р.).
25. Смірнова К.В. Екологічне маркування: ціль та необхідність URL: http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Economics.
26. Координаційна Рада органу з екологічного маркування. Логотип. URL: www.ecolabel.org.ua.
27. Про внесення змін до Закону України "Про страхування»: Закон України від 07.04.2015 р. № 292-VIII //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5090-17>. (дата звернення 12.09.2018 р.).
28. Про екологічний аудит: Закон України від 24.06.2004 р. № 1862 – IV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-2004>. (дата звернення 05.10.2018 р.).
29. Електронна книга: Базилевич В.Д. Страхова справа - учебник. HTML-версия книги URL: <http://books.efaculty.kiev.ua/str/1>.
30. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5090-17>. (дата звернення 17.10.2018 р.).
31. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства //Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27.10.1997 р., № 171 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98>. (дата звернення 25.09.2018 р.).
32. Методика розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне

повітря //Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 р., № 639 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0048-09>. (дата звернення 29.09.2018 р.).

33. Методика розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів /Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20.07.2009 р., № 389 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09>. (дата звернення 23.10.2018 р.).

34. Про порядок планування та фінансування природоохоронних заходів //Наказ Міністерства екології і природних ресурсів України від 12.05.2015 р. №194 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0994-15>. (дата звернення 29.09.2018 р.).

35. Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету /наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2002 р. № 57 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0086-02>. (дата звернення 23.09.2018 р.).

36. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>. (дата звернення 24.10.2018 р.).

37. Білецька І.М. Економічний механізм екологічного регулювання як передумова стійкого розвитку //Ефективна економіка № 6, 2014, URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/>.

38. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» від 01.03.1999 р. № 303 //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-99>. (дата звернення 23.10.2018 р.).

39. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання // Економіка України. – 2003. – №10. – С. 62.
40. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>. (дата звернення 23.10.2018 р.).
41. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: Закон України від 20.12.2016 р, № 1791-VIII //База даних «Законодавство України/ ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1791-19>. (дата звернення 23.10.2018 р.).